

**T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

# **TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**Naci ULUTAK**

**T.C.**  
**ANADOLU ÜNİVERSİTESİ**  
Merkez Kütüphane

Eskişehir - 1986

## İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
TABLolar. . . . .	VI
KISALTMALAR . . . . .	VIII
GİRİŞ. . . . .	1

### B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

#### TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM

#### I. GELİŞMİŞ VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE İSTİHDAM SORUNLARI 3

##### A. İŞSİZLİĞİN YOL AÇTIĞI SORUNLAR. . . . . 4

1. İşsizliğin Yol Açtığı Ekonomik Sorunlar. . . . . 4

2. İşsizliğin Yol Açtığı Sosyal Sorunlar. . . . . 6

3. İşsizliğin Yol Açtığı Siyasal Sorunlar . . . . . 7

4. İstihdamı Etkileyen Faktörler. . . . . 8

II. <u>İSTİHDAM AÇISINDAN TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ.</u> . . . .	10
III. <u>GELİŞMİŞ ÜLKELERDE VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDEKİ</u> <u>DURUM.</u> . . . . .	12
IV. <u>TARIMDA İŞSİZLİK TÜRLERİ</u> . . . . .	15
A. GİZLİ VE MEVSİMLİK İŞSİZLİK . . . . .	15
1. Tanım. . . . .	15
2. Gizli ve Mevsimlik İşsizliğin Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerdeki Durumu . . . . .	17
B. YAPISAL İŞSİZLİK. . . . .	27

## İ K İ N C İ B Ö L Ü M

### TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM

I. <u>TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER</u> .	28
A. NÜFUS. . . . .	28
B. SERMAYE BİRİKİMİ . . . . .	31
1. Tarımsal Gelirin Milli Gelirdeki Payı Ve Masarruf Olanakları. . . . .	36
2. Tarımsal Krediler. . . . .	39
C. EĞİTİM VE ALTYAPI HİZMETLERİ. . . . .	48
D. TARIM POLİTİKALARI. . . . .	53
1. Tarımsal Üretim Politikası . . . . .	53
2. Tarımsal Pazarlama Politikası. . . . .	54
3. Tarımsal Fiyat ve Destekleme Politikası. .	54

II. <u>TARIMDA GİZLİ VE MEVSİMLİK İSSİZLİK</u> . . . . .	55
III. <u>ORTAKÇILIK VE KIRACILIK</u> . . . . .	59
IV. <u>TARIMDA TEKNOLOJİK DEĞİŞİM</u> . . . . .	61
V. <u>TARIM SEKTÖRÜNÜN SOSYOLOJİK YAPISI</u> . . . . .	69

### Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

#### TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM YARATMANIN YOLLARI

I. <u>TARIMSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRME</u> . . . . .	74
A. SU KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİ . . . . .	74
B. NADAS ALANLARININ AZALTIILMASI . . . . .	75
C. İKİNCİ ÜRÜNÜN YETİŞTİRİLMESİ . . . . .	76
D. BAĞ-BAHÇE TARIMININ GELİŞTİRİLMESİ . . . . .	77
E. BİTKİSEL ÜRÜNLERİN GELİŞTİRİLMESİ . . . . .	77
1. Gübre, Tohumluk ve Tarım İlaçlarının Yaygınlaştırılması . . . . .	79
F. HAYVANCILIĞIN GELİŞTİRİLMESİ . . . . .	81
1. Miraların Islahı ve Bakımı . . . . .	82
2. Hayvan Irklarının Islahı ve Hayvanların Bakımı . . . . .	82
3. Pazarlama Şartlarının Düzenlenmesi . . . . .	83
4. Hayvani Ürünleri İşleyen Sanayinin Geliştirilmesi . . . . .	84
G. KÜRK HAYVANCILIĞININ, İPEK BÖCEKCİLİĞİNİN ARICILIĞIN GELİŞTİRİLMESİ ? . . . . .	85

H. SERACILIK (ÖRTÜ ALTI YETİŞTİRİCİLİĞİ). . . . .	87
I. SU ÜRÜNLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ. . . . .	88
1. Tarla Balıkçılığı. . . . .	93
İ. ORMAN ÜRÜNLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ. . . . .	94
II. <u>SOSYAL GÜVENLİK</u> . . . . .	99
III. <u>KIRSAL KESİMDE SANAT KOLLARININ GELİŞTİRİLMESİ</u> .	100
IV. <u>TOPRAK FAKTÖRÜNÜN RASYONEL KULLANIMI VE TARIM</u> <u>İŞLETMELERİNDE PARÇALANMA DURUMU</u> . . . . .	102
V. <u>TARIMSAL HAMMADDEYİ İŞLEYECEK FABRİKALARIN</u> <u>KURULMASI</u> . . . . .	104
VI. <u>ETKİLİ TARIM KREDİ POLİTİKASI İZLENMESİ</u> . . . . .	106
SONUÇ. . . . .	109
YARARLANILAN KAYNAKLAR . . . . .	111

## T A B L O L A R

<u>Tablo No</u>		<u>Sayfa No</u>
1	Türkiye'de 1927-1980 Döneminde Toplam Nüfus ve Kırsal Nüfus. . . . .	29
2	Tarım Sektöründe İktisaden Faal Nüfus. . . . .	30
3	Tarım Sektörünün Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payının Gelişimi. . . . .	37
4	Tarım Sektöründe Öğrenim Durumu. . . . .	49
5	Tarım Sektöründeki Karayolları. . . . .	51
6	Kırsal Kesimin Elektrifikasyonu. . . . .	52
7	Tarımda İşgücü Dağılımı. . . . .	58
8	Tarım Sektöründe Tarımsal Alet ve Makina Sayılarında Değişmeler. . . . .	63

9	Türkiye Tarımında Modern Girdilerin Kullanım Miktarları. . . . .	65
10	Şehir ve Köy Nüfusları, Oranları. . . . .	71

## K I S A L T M A L A R

A.g.e.	: Adı geçen eser.
A.Ş.	: Anonim Şirketi
B.B.Y.K.P.	: Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
B.İ.T.İ.A.	: Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
Bkz.	: Bakınız
Der.	: Dergi
D.İ.E.	: Devlet İstatistik Enstitüsü
D.P.T.	: Devlet Planlama Teşkilatı
E.İ.T.İ.A.	: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
Fak.	: Fakülte
M.P.M.	: Milli Prodüktivite Merkezi
No.	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
S.B.F.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi



S.P.D. : Sosyal Planlama Dairesi  
Ö.i.K. : Özel İhtisas Komisyonu  
T.Z.O.B. : Türkiye Ziraat Odaları Birliği  
Yay. : Yayını

## G İ R İ Ő

Bilindiği gibi tarım sektörünün istihdam açısından önemi büyüktür. Ancak lke ekonomisi gelişme aşamalarına paralel olarak, tarım sektörü istihdam açısından önemini yitirmektedir.

Bu nedenle, çalışmanın birinci bölümünde istihdam açısından tarım sektörünün ülkelerin gelişme düzeylerine göre ne kadar önemli olduğu işlenmiştir. Tarım sektöründe görlen gizli ve mevsimlik işsizlik ele alınmıştır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe istihdam dü- zünleme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çünkü az gelişmiş ülkelerde faal nüfusun büyük bir kısmını tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Ancak, az gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe gizli ve mevsimlik işsizlik söz konusudur.

Tarımda daha az insanın yapabileceği işlerde, fazla insan çalışmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu miktar dahada çoktur. Bu gibi ülkelerin tarım sektöründe çalışan işçilerden bir kısmının çekilmesi üretim seviyesinde bir değişiklik meydana getirmemektedir. Gizli işsizlik derecesi genel olarak küçük işletmelerde daha büyüktür. Gizli işsizliğin yanı sıra mevsimlik işsizlik de tarım sektörünün en önemli sorunudur.

Çalışmanın Türkiye ile ilgili bölümünde de tarım sektöründe istihdamı etkileyen faktörler ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde tarımda istihdamı artırabilmek için çözüm yolları aranmıştır.

## B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

### TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM

#### I. GELİŞMİŞ VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE İSTİHDAM SORUNLARI

İşsizlik gerek ekonomik, gerekse sosyal yönden gelişme seviyesi ne olursa olsun, dün olduğu kadar bugün de bütün toplumların en önemli ortak sorunu olmaktadır. İşsizlik korkusu, çalışma hayatındaki güven ve huzur duygusu yerine, huzursuzluk ve gelecek endişesini getirmektedir. Genelde az gelişmiş ülkelerde işsizlik sigortası uygulanmamaktadır, böylece işsizlik çalışan bireyin en önemli sorunu olmaktadır. İşsiz kalan bireye işsizlik sigortası yardımları yapılarak bireyin gelir kaybının bir kısmının karşılanması halinde bile, işsizlerin bütün ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmeye yetmemektedir. İşsiz kalan

birey tembelliğe alışmakta ve önemli ölçüde vasıf kaybına yol açmaktadır(1). İssizliğin büyümesi, toplumda faal olmayan nüfusun artması ve işgücüne katılma oranlarının düşmesi gibi bir sonuç yaratmakta, böylece tüketici grup hızla genişlerken, üretici nüfusun, başka bir deyişle istihdamdakilerin, bakmak zorunda kaldıkları bireylerin sayısı artmaktadır. Üretimi arttırma hedefine yönelmiş az gelişmiş ülkelerde işsizliğin genişlemesi, kalkınmanın amaç ve hedeflerine ters düşen bir değişme ortaya çıkmaktadır.

Gelişmiş ülkeler istihdamı devamlı bir seviyede tutmaya çalışırken, az gelişmiş ülkeler, gelişen ekonomik ve sosyal gelişme dengesi içinde daha fazla insanı üretken istihdama sokmanın, böylece ülkenin milli gelirini arttırırken, aynı zamanda istihdamı geliştirmek yoluyla milli gelir ve iktisadi büyümenin gerçekleşmesi amacı içinde bulunmaktadır(2).

#### A. İSSİZLİĞİN YOL AÇTIĞI SORUNLAR

##### 1. İşsizliğin Yol Açtığı Ekonomik Sorunlar

İssizlik nedeni ile bireylerin ücret gelirleri düşer.

---

(1) Nusret EKİN, "İstihdam Sorunu ve İşsizliğin Azaltılması", II. Türkiye İktisat Kongresi, Sosyal Gelişme ve İstihdam Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay.No: 1783, Ankara 1981, s.7.

(2) Akın İLKİN, Kalkınma ve Sanayii Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yay.No:1978, İktisat Fakültesi Yay.No: 343, İstanbul 1974, s.224.

İşsiz bireylerin satın alma gücünde gerileme görülür.

İşsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizliği arttırmaktadır(3).

Satın alma gücü düşünce üretimin sınırlandırılması, dolayısıyla kapasitelerin düşürülmesi gerekir. Bu durumda işletmelerin maliyetleri yükselir ya piyasadan çekilirler ya da fiyatlarını düşürmek zorunda kalırlar.

Kapasite düşüşü nedeniyle işletmeler kadrolarını daraltırlar. İş yerine alıştırılmış işçilerin işten çıkarılması ve daha sonra işlerin genişlemesiyle işe yabancı işçilerin alınması işletmelerin maliyetlerini arttırır.

Uzun süren işsizlikler kişileri tembelliğe alıştırdığından bunların tekrar işe alınmaları işletmeler için pek fayda sağlamayabilir.

Kadrolar daraltılırken, marjinal işçilerin daha sonra da kalifiye olmayan işçilerin işine son verilir. Kalifiye işçiler korunarak, şirketin zarar etmesi dahi söz konusu olsa işten çıkarılmazlar(4).

---

(3) Ahmet BEYARSLAN, "İstihdam Sorunu", II. Türkiye İktisat Kongresi, Sosyal Gelişme ve İstihdam Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981, s.23.

(4) Halil DİRİMTEKİN, Genel İktisat Teorisi II (Makro), Ankara 1985, s.250.

## 2. İşsizliğin Yol Açtığı Sosyal Sorunlar

Piyasada son derece artan emek arzı, ücret hadlerinin düşmesine toplam ücretin azalmasına dayısı ile işçilerin hayat seviyelerindeki gerilemeye sebep olur.

Uzun ve devamlı süren işsizlik, kişileri tembelleğe, daha kolay para kazanma yollarına sürükler.

Birçok meslekler ve meslek alışkanlıkları yok olurken çalışma pratiği azalır(5).

İşsizlik, birey, aile ve toplum üzerinde küçümsenmez olumsuz etkiler yaratır. İşsiz kalan kişilerde topluma karşı kin, güvensizlik, suçlama vb. ölümsüz duygular gelişebilecektir.

İşsizlik, birey, aile ve toplum üzerinde küçümsenmez olumsuz etkiler yaratır. İşsiz kalan kişilerde topluma karşı kin, güvensizlik, suçlama vb. ölümsüz duygular gelişebilecektir.

İşsizlik çocuklar üzerinde de pek çok olumsuz etki yaratmakta, toplumun geleceğini tehlikeye sokacak başıboş, suç eğilimi yüksek, saldırgan bir sınıf türetmektedir.

---

(5) A.g.e., s.259.

### 3. İşsizliğin Yol Açtığı Siyasal Sorunlar

İşsizlik nedeni ile toplumda ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlar siyasal yaşamı da etkiler.

Gelir kaynakları tükendiği için fakirleşen toplumda sınıflararası farklılık gittikçe belirginleşir.

Emek arzındaki fazlalık nedeniyle ücretlerin çok düşük seviyede tutulabilmeleri bazı çıkar gruplarınca büyük karlar elde edilmesine yol açabilir.

İşsizlikle birlikte sınıflararasında oluşan büyük farklılıklar, huzursuzluklara yol açar. Devletin, bu durumun önüne geçmek için zaman zaman baskı güçlerini kuvvetlendirerek bir takım ekonomik, hukuki ve mali önlemler alması gerekebilir.

Sosyal güvenlik önlemleri özellikle bu dönemlerde büyük önem taşımaktadır. Devlet, geleceği güven altına alan sosyal yardımlarla ve diğer hukuki önlemlerle işsizliğin önüne geçmeye çalışır.

Devletin işsizliğin arttığı dönemlerde vergi gelirlerindeki gerilemeye karşılık, çeşitli kanaldan işsizlere yardım ettiği için giderlerinde büyük artışlarla karşı karşıya kaldığını görüyoruz(6).

---

(6) A.g.e., s.260.



#### 4. İstihdamı Etkileyen Faktörler

Az gelişmiş ülkelerde istihdamı sorun haline getiren en önemli faktör, aktif nüfusun hızla artmasıdır. Bu hızlı artış, bugünün kalkınmış ülkeleriyle karşılaştırılırsa gerçekten yüksek olduğu anlaşılmaktadır. 1970-1980 yılları arasında az gelişmiş ülkelerde emek pazarına yeni gireceklerin sayısı en azından % 25 artacağı halde bu oran gelişmiş ülkeler için % 10'dur(7). Az gelişmiş ülkelerde yüksek doğum oranlarına bağlı olarak hızla artan aktif nüfus ile yaratılan istihdam arasındaki denge kurulamamıştır. Açık giderek artmaktadır. Bir ekonomideki işsizlik oranı ne kadar yüksekse gelir dağılımı da o kadar adaletsizdir. Az gelişmiş ülkelerde istihdam edilmeyenler veya emek verimliliğinin düşük olduğu sektörlerde çalışanlar alt düzeyde gelir gruplarını oluştururlar. Az gelişmiş ülkelerde yüksek gelir gruplarının tasarruf meyli sanıldığı kadar yüksek değildir. Gösteriş tüketiminin yaygın olması yanında yapılan tasarruflar ya spekülasyona ya da dış ülkelere yapılan tüketim malları ithaline gider. Her ülkede fakirliğin ortadan kaldırılması, hayat standardının

---

(7) David TURNHAM, Le Problème de l'Emploi dans les pays en Voie de Développement, OCDE, Etudes sur l'Emploi, No: 1, Paris 1971, s.10'dan Berker YAMAN, Kalkırmakta Olan Ülkelerde İşsizlik Sorunu ve Çözüm Yolları, B.İ.T.İ.A. Yayın No: 27, Bursa 1977.

yükseltilmesi ve daha adil bir gelir dağılımının yolu istihdamın sağlanmasından geçmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde istihdam sorununa yaklaşımdaki değişmeye neden olan bir gelişme de hızlı ve dengesiz kentleşmedir. Az gelişmiş ülkelerde kentleşmenin gelişmiş ülkelere göre daha yüksek oranlarda ve dengesizdir. Az gelişmiş ülkelerin kentsel istihdam yaratma olanakları da çok sınırlıdır. Sanayileşme ve istihdamla uyumsuz ve aşırı nüfus yığılması biçiminde ortaya çıkan kentleşme büyük altyapı ihtiyaçları doğurmakta ve istihdam olanakları yaratabilecek sınırlı yatırım kaynaklarından daha büyük payların üretken olmayan bu alanlara kaydırılmasına yol açmaktadır(8). Aynı şekilde kentlerin gelişmesine bağlı olarak gerekli kamulaştırma harcamalarında kamunun üretken yatırımlara ayırabileceği fonları sınırlamaktadır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik dalgalanma ve istikrarsızlıklara veya büyümenin kendi iç dinamiklerinden doğan kısa ve uzun devreli dengesizliklere bağlı olarak zaman zaman açık kitle işsizliği problemine rastlanırken, az gelişmiş ülkelerde ise gizli işsizlik görülmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin çözülmesi gereken istihdam sorunları vardır. İstihdam sorunlarını çözümlemede özellikle az gelişmiş ülkelerin tarım sektörüne düşen görevler önemlidir.

---

(8) YAMAN, s.12.

## II. İSTİHDAM AÇISINDAN TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ

İstihdam açısından tarım sektörünün önemi, gelişme düzeyine göre büyük farklılık gösterir. Gelişmiş ülkelerde tarım istihdam açısından, diğer üretim kesimleri arasındaki karşılıklı etkiler nedeni ile önemini tamamen kaybetmez. Buna karşılık tarım, az gelişmiş ülkelerde istihdam bakımından ağırlık taşır.

Tarım sektöründe daha ağırlıklı kullanılan iki üretim faktörü vardır. Bunlar; Toprak ve Emektir. Ancak, tarım sektörü geliştikçe üretim faktörlerinden biri olan sermaye daha fazla kullanılmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerin ekonomik özelliklerine bakıldığında;

1. Tarımdaki nüfusun toplam nüfus içinde önemli bir yer tutması. Bu oran genellikle % 70-90 civarındadır(9).

2. Tarım sektöründe "aşırı bir işgücü" bulunması ve gerekli tedbirler alınması halinde bu sektörden, üretimi azaltmadan; diğer sektörlerle işgücü naklinin mümkün olması

---

(9) Mükerrer HİÇ, Büyeme Teorileri ve Az Gelişmiş Ekonomiler, İst. Ün. Yayınlarından No: 1578, İktisat Fakültesi No: 285, İstanbul 1970, s.160.

3. Tarım dışı sektörlerde istihdam imkanının azlığı ve "gizli işsizliğin" varlığı.

4. Tarım, ormancılık ve madencilik sektörlerinde iş bulamadıkları için bu sektörlerde kalması(10)

görülür.

Ekonomik kalkınma hızlandıkça tarım sektöründe çalışan işgücünün, sanayi ve hizmet sektörüne aktarıldığı görülmür. Bu ekonomik gelişme az gelişmiş ülkelerde görülmemektedir ve böylece az gelişmiş ülkelerin ekonomik özelliklerini incelediğimizde işgücünün tarım sektöründe yoğunlaştığını, sanayi ve hizmet sektörünün tarımdaki işgücü fazlasına istihdam yaratacak kadar gelişmediği görülmektedir.

Sanayileşme ve tarım sektörünün gelişmesini birbirinden ayırt edemeyiz. Her ikisinde iç içe oluşan ekonomik bir süreçtir. Bu süreç içerisinde tarım ve tarım dışı sektörler arasında karşılıklı etkileşimler ortaya çıkmaktadır(11).

---

(10) Vural F. SAVAŞ, Kalkınma Ekonomisi, İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No: 315/547, İstanbul 1979, s.15.

(11) "Theory of Agricultural Development" Johnson, Southforth, Agricultural Development and Economic Growth. Cornell University Press, London 1974, s.21-60'den Necat BERBER-OĞLU, Sanayi Öncelikli Ekonomik Gelişmede Türkiye Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulaması, s.24.

Bu etkileşimler tarım ve tarım dışı sektörler arasında işgücü akımı, istihdam olanakları, gıda maddeleri talebi ve pazar oluşturulması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ekonomik gelişme sürecinde tarımdan, tarım dışına büyük bir işgücü akımı olmaktadır. Tarım dışında yeni istihdam olanaklarının yaratılması sermayenin büyük bir oranda artması ile sağlanabilmektedir. Tarım, gelişmekte olan ülkelerin en önemli sektörü olarak bu sermayenin kaynağını oluşturmaktadır. Tarım sektörü tüketim malları sanayinin ürünleri için gerekli olan pazarı da oluşturabilmektedir. Son olarak da, yüksek bir verimliliğe ulaşmak amacıyla güden tarım sektörü, tarım dışında üretilen girdilere bağlı olmaktadır(12).

Sonuç olarak az gelişmiş ülkelerin tarım sektörünün istihdam açısından önemli olduğunu, aynı zamanda da gelişmiş ülkeler açısından da tarım sektörünün tarıma dayalı sanayiler nedeni ile istihdam açısından önemliliğini yitirmediği görülmektedir

### III. GELİŞMİŞ VE AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDEKİ DURUM

Tarımda emek kullanımı ikiye ayrılmaktadır. İlki ticari kesimde çalışan, ücretli tarım işçisi, diğeri ise, geçimlik kesim başka bir ifade ile aile işgücü ile çalışan, ücretli işçi kullanmayan köylü aile işletmeleridir.

---

(12) A.g.e., s.25.

Ülke ekonomilerinin gelişme düzeylerine göre, tarım sektöründe ticari kesim-geçimlik kesim yaygınlığı farklı olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ticari kesim, az gelişmiş ülkelerde de geçimlik kesim daha yaygındır. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerde örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde tarımsal nüfusun faal nüfustaki payı % 5'e düşmüş olan ileri ölçüde sanayileşmiş bir ekonomide dahi az da olsa geçimlik kesim başka bir deyişle ücretli işçi kullanmayan köylü aile işletmeleri vardır(13).

Gelişmiş ülkelerde ortalama kişi başına gelir, az gelişmiş ülkelerden daha fazladır. Ticari işletmelerin yaygın olması nedeni ile, ücretli tarım işgücü istihdam edilmektedir. Gelişmiş ülkelere göre az gelişmiş ülkelerde emeğin nitelikleri daha iyidir; tarımda işçi başına kullanılan sermaye miktarı daha çok ve teknoloji daha ileridir. Atıl emek yoktur ve emek arzı çeşitli nedenlerle süratle artmaktadır. Emek arzının artmama nedenleri çeşitlidir. Nüfus artışı yavaşlamış, bazılarında tamamiyle durmuştur. İş yılı, iş saatleri kısalmaktadır, eğitim süresi uzamıştır. Gömen yabancı işçilerin sayısı, ekonominin gereklerine göre ayarlanabilmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde geçimlik kesimde emek yığılması olur. Emeğin marjinal verimliliği sifıra yakındır.

---

(13) Gülten KAZGAN, Tarım ve Gelişme, Der Yay., İstanbul 1983, s.54.

Başka bir deyişle gizli işsizlik vardır. Geçimlik köylü aile işletmelerinin kullanabildiği toprak ve sermaye varlığının sınırlılığı biriken nüfusla birlikte gizli işsizliği yaratırken, tarımsal artıgıda küçültür. Sermaye birikimi olanaklarını ortadan kaldırır. Bu kesim toplumun yedek emek deposu halindedir. Köyden kente akımın kaynağıdır(14).

Yüksek nüfus artış hızı, ekonomik gelişmeyi iki açıdan yavaşlatmaktadır. İlk olarak gıda maddeleri arzı başlangıçtaki düzeyini korumak için bile, yılda % 2-3 oranında artmak zorunda kalmaktadır. İkinci olarak, nüfus artışı hızı ekonominin tarımsal yapıdan kurtulup ekonomik olgunluğu betimleyen yeni bir yapıya geçebilmesi için gerekli olan yapısal değişmeyi zorlaştırmaktadır(15).

Nüfus artış hızı yüksek ve tarım dışı faaliyetlerde istihdamın yıllık artış hızı düşük bir oran gösteriyorsa, tarımsal nüfusun azalması uzun bir süre alır. Gelişmiş ülkelerin, tarımsal nüfusun azalması yoluyla, tarımda işgücü verimini yükseltmeleri olanaklıdır. Gelişmiş ülkeler azalan tarımsal nüfusu mekanizasyon ile ikame etmektedir. Böylece emeğin marjinal verimliliği artmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise tarımsal nüfusun azalması pek mümkün

---

(14) A.g.e., s.60.

(15) BERBEROĞLU, s.24.

değildir. Üretim tekniği değişmiyorsa ve ekilecek verimli boş topraklar yoksa, tarımda işgücü verimi gittikçe düşecek demektir.

Gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmeleri göz önüne alındığında; Ekonomi gelişirken tarımda ücretli işçi kullanımının arttığı görülür. Az gelişmiş ülkelerin ekonomileri gelişirken ücretsiz aile emeği kullanımı, yerini tarımda ücretli işçi kullanımına bırakmaktadır. Başka bir deyişle az gelişmiş ülkelerin ekonomileri gelişirken tarımda geçimlik kesim giderek azalmakta, ticari işletmeler yaygınlaşmaktadır.

#### IV. TARIMDA İŞSİZLİK TÜRLERİ

##### A. GİZLİ VE MEVSİMLİK İŞSİZLİK

###### 1. Tanım

Literatürde gizli işsizliğin tam tanımına rastlanmamaktadır. Bununla beraber gizli işsizliğin çeşitli tanımları yapılmıştır. Bunlar; "işgücünün görünüşde istihdam edilmesine rağmen, düşük produktivite ve ücretle çalışması haline gizli işsizlik denilmektedir"(16); "işgücünün marginal verimliliğinin ihmal edilecek kadar küçük, sıfır

---

(16) Halil DERİMTEKİN, Genel İktisat, E.İ.T.İ.A. Yay.

No: 135, Eskişehir 1975, s.138.



hatta negatif oluşu"(17) şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka tanım ise; üretimden bir kısım işgücünü çektiğimizde oradaki üretimin aynı kalmasıdır.

Daha çok kalkınmakta olan ülkelerde görülen gizli işsizliğin "saklı işsizlik", "gözükmeyen işsizlik" olarak da adlandırılmaktadır(18).

Örnek olarak, 50 işçi on hektar arazide yüz çuval soğan üretiyorsa ve yine on hektar arazide 25 işçi yine yüz çuval soğan üretebiliyorsa, burada 25 işçilik fazlalık var diyoruz. Fakat burada üretim faktörlerinin aynı olması gerekir. Örneğin bir traktör koyup oradan 25 işçi aldığımızda bu bir gizli işsizlik olmaz, teknolojik işsizliğe girmektedir. Gizli işsizlikten söz edebilmek için teknolojinin aynı kalması gerekir.

Belirli işletme dallarında üretim, tabiattan ya da işletme bünyesinden gelen nedenlerle devamlılığını kaybeder. Üretimde en önemli rolü oynayan tabiat şartları, işgücü talebini periodik olarak değiştirmektedir. Belirli mevsimlerde bazı işkollarının işgücü talebi artmakta veya eksilmektedir. İşgücü talebinin eksilmesi mevsimlik işsizliği doğurmaktadır.

---

(17) Orhan TÜRKAY, Gizli İşsizlik, S.B.F. Yay. No: 236, Ankara 1968, s.12.

(18) YAMAN, s.59.

Mevsimlik işsizlik daha çok tarıma dayalı ekonomilerde ortaya çıkan bir gayri iradi işsizlik çeşididir. Ölü aylarda geçimini sağlamak için bir iş tutmak isteyen ancak aradığı işi bulamayanların işsiz kalması halidir. Tarımsal faaliyetlerin olmadığı dönemlerde, cari şartlarda çalışmak istediği halde iş bulamayan tarım kesimindekilerin durumunu aksettirir(19).

## 2. Gizli ve Mevsimlik İşsizliğin Gelişmiş ve Az gelişmiş Ülkelerdeki Durumu

Tarımda emek kullanımı iki farklı biçimde örgütlenmiştir. Bir tarafta, ticari kesim ücretli işçi ile çalışır. Bir tarafta ise, aile işgücü ile çalışan, ücretli işçi kullanmayan "köylü aile işletmeleri" vardır. Köylü aile işletmelerinde (geçimlik kesim) gizli işsiz ve mevsimlik işsiz türünden emek birikimine yol açar. Bu iki ayrı örgütlenme biçiminde, emek kullanımı ve ücret haddi farklı kurallara tabidir. Ticari işletme açısından gizli ve mevsimlik işsizlik yoktur. Fakat ticari işletmelerde çalışan ücretli tarım işçilerinde mevsimlik işsizlik söz konusudur.

Az gelişmiş ülkeler geçimlik tarım kesiminde yoğun gizli ve mevsimlik işsizlikle karşı karşıyadır. Bir taraftan, tarım topraklarının geniş kısmı az sayıda ticari

---

(19) HİÇ, s.226.

işletmeler tarafından kullanılır; Sermaye birikimi ve üretim tekniği değişimi olarakları, bunların elinde bulunur. Bir taraftan da, tabii nüfus artışının faal nüfusa yaptığı ilave makineleşmenin bu kesimde ikame ettiği emek, iş arar duruma düşer. Sanayi ve hizmetler kesimlerinin yarattığı istihdam bu emeği ememiyorsa, bu faal nüfus fazlası, işsiz kalır. Aile emeği ile çalışan, ücretli işçi kullanmayan geçimlik kesim, bu işsizliğin "açık işsizlik"(20) haline dönüşmesini engeller. Çok düşük, hatta, sıfıra yakın marjinal verimli işgücünü kullanarak, bunları gizli işsiz haline dönüştürür(21).

Geleneksel tarım sektöründe gizli işsizliğin çözümü için tarımda mekanizasyona yönelmesi, tarımsal işgücünün kalitesinin yükselmesi, sosyo-kültürel unsurların şehir hayatına uyumu kolaylaştıracak şekilde gelişmesi, sermaye ve üretim faktörlerinin hızlı artışı ve sanayi teknolojinin vasıfsız işçiyi de istihdam edecek biçimde gelişmesi gibi yapısal değişmelerin ortaya çıkması halinde söz konusudur. Bir başka deyişle üretimi azaltmadan tarım sektöründen emek transfer etmek ancak yukarıdaki şartlar altında mümkün olmaktadır. Ancak demografik baskı altındaki

---

(20) Çalışma arzu ve yeteneğinde olup da cari ücret ve çalışma şartlarında iş aradığı halde iş bulamayanları ifade eder. Bkz. YAMAN, s.51.

(21) KAZGAN, s.59.

kalkınmakta olan ülke ekonomilerinde ücretli olsun ya da olmasın, işi olan önemli miktardaki işgücünün marjinal verimliliği sıfır ya da çok düşüktür. Gizli işsizlik, iş bulamayan ücretlileri kapsayan dar anlamdaki işsizlikten çok daha önemlidir. Birey gizli işsiz olduğunun farkında değildir. Ekonomik açıdan, işgücünün verimliliğinin düşük olması nedeni ile birey katma değer yaratmamaktadır. Birey ekonomiye katma değer yaratmadığı halde yine işine devam etmektedir. Başka bir iş aramamaktadır.

Geçimlik kesimde gizli işsizliğin yoğun ve yaygın olduğu ekonomilerde, ticari tarımda emek arzının sonsuz elastik olduğu görülmektedir. Bu durum, gizli işsizlik oranını yüksek, köylü aile işletmeleri yaygın ve tarımsal nüfusun büyük kısmını barındıran Türkiye gibi ülkelerde geçerlidir(22).

Gelişmiş ülkelerde emek arzı, gizli işsizliğin etkisi altında değildir. Bu ülkelerde, nüfus artışı yavaşladığı için, nüfus artışının tarımda emek arzını arttıran bir etken olduğu söylenemez. Diğer üretim kesimlerinden tarıma doğru da emek arzı olmaz. Çünkü, genellikle emeğin marjinal verimi, dolayısıyla ücret haddi ve ücret dışı

---

(22) KAZGAN, s.68.

avantajlar tarımdan yüksektir. Konjoktürel işsizlik(23) olmadığı sürece, tarımda emeğin arz elastikiyeti yüksektir. Nedeni de emeğin çalışabileceği alternatif iş alanlarının çokluğudur.

Geçimlik kesimde işgücünün marjinal verimin çok düşük olması, zaman içinde nüfus artışının kısmen bu kesimde kalması, ticari kesimin, geçimlik kesimdeki nüfus artışından pek yüksek olmayan bir hızla büyümesi, geçimlik kesimin ticari kesime göre oldukça küçük olması, ticari kesime, işgücü arzı bakımından bir fayda sağlar. Geçimlik kesime göre, ticari kesimde üretim fonksiyonu daha yüksek ve işgücünün marjinal verimi daha büyüktür. Bunun en basit göstergesi, geçimlik kesimin kişi başına gelirle, ticari kesimde ücret gelirleri arasındaki farktır; İkincinin birinciden daha büyük olmasıdır. Ücreti, sabit bir miktar olarak ticari kesimde daha büyük kabul edelim. Zaman içinde nüfus artışı ile beraber, arasındaki bu fark, ticari kesimde işgücü arzını sonsuz elastik hale getirir. Ticari kesim, aynı ücret haddinde, istihdam hacmini yükseltmek imkanını bulur(24).

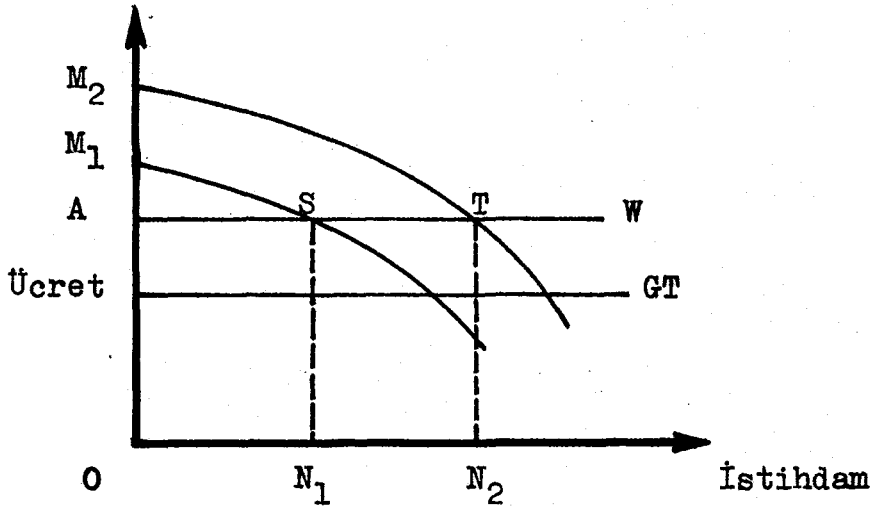
---

(23) Bazı dönemlerde üretim ve yatırımlardaki artışa karşılık toplam efektif talepte görülecek azalma ekonomide bir daralmaya ve durgunluğa sebep olur. İstihdam seviyesi düşer. İşte bu durumda ortaya çıkan işsizlik "konjoktürel işsizlik" adını alır. Bkz. DİRİMTEKİN, s.134.

(24) KAZGAN, s.70.

Bunu Gülten Kazgan aşağıdaki şekil yardımı ile açıklamaktadır (25).

Ticari Kesime Sonsuz Elastik İşgücü Arzı



Şekildeki W doğrusu, ticari kesimdeki ücret haddidir. GT doğrusu geçimlik kesimdeki işgücünün geçimlik tüketim ücretine başka bir deyiş ile, geçimlik kesimdeki işgücünün geliridir. Ticari kesimdeki ücret haddi, geçimlik kesimdeki tüketim ücretinden sabit bir miktarda daha büyüktür.  $M_1$  eğrisi ticari kesimdeki iş gücünün marjinal verim eğrisidir. İstihdam edilen işgücü arttıkça işgücünün marjinal verimi azalacaktır. Bu yüzden ticari kesimdeki işgücünün marjinal verim eğrisi sol yukardan aşağıya doğru inmektedir. Ticari kesimin elde ettiği artığı, yatırım yaparak üretim tekniğinde değişme yapabilirse, işgücünün yeni marjinal verim eğrisi  $M_2$  olmaktadır.  $M_1$

eğrisi işgücünün ticari kesimindeki marjinal verim eğrisidir.  $ON_1$  kadar işçi kullanıp,  $ASM_1$  kadar artık yaratılmaktadır. Bu artığı, yatırım yaparak üretim tekniğinde değişme yapılırsa, işgücünün marjinal verim eğrisi  $M_2$  olur. İstihdam hacmi  $ON_1$  'den  $ON_2$  'ye yükselir. Artık da  $ATM_2$  'ye çıkar. Belirtilen şartlar altında nüfus yoğunlaşması, geçimlik kesimde tarımsal artığı küçültmek eğiliminde olduğu halde, ticari kesimdeki artığı büyütmek eğilimindedir.

Az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan gizli işsizlik emeğin tamamlayıcısı olan üretim faktörleri ve esas olarak sermayenin yetersizliği, her türlü vasıflı emek talebinin karşılayacak vasıflı emeğin mevcut olmaması, pazarlar arasında haberleşme noksanlığı, tarımda faal nüfusun aşırı fazla olması ve diğer tarım dışı sektörlerde iş olanaklarının yaratılmaması gibi nedenlerin sonucudur.

Kalkınmakta olan ülkelerin ekonomilerinde uyumlu bir bütünlük yoktur. Yapısal düalizm yanında söz konusu ekonomilerin birçok parçalara ayrıldığı gibi birinden bağımsız bu sektörel parçalar arasındaki ilişkiler çok zayıftır(26). İşte bu nedenle gizli işsizlik, tarım sektöründen diğer sektörlerle işgücü akımını sağlayacak yapısal yetersizlikten ortaya çıkar.

---

(26) SAVAŞ, s.20.

Tabii şartların elverişli olduğu yıllarda, üretim fonksiyonunun yukarı kayması, geçimlik kesimde emek verimi ve kullanımı arttırır. Aksine elverişsiz olduğu yıllarda, üretim fonksiyonu aşağı kayar. Emek talebi küçülür. Bu değişme, aynı zamanda geçimlik kesimdeki tarımsal artığın sadece üretim fonksiyonu ve kendi tüketimi ile belirlenmediği, tabii şartların, yıldan yıla bunu değiştirebileceğini gösterir. Bu bakımdan, üretim fonksiyonunun istikrarsızlığı, gizli ve mevsimlik işsizliğin çapının da belirli olmasını önler.

Tarımsal faaliyetlerin yılın belli aylarında yoğunlaşması kalkınmakta olan ülkelerde görülen mevsimlik işsizliğin belli başlı nedenidir. Aktif nüfusun büyük bir kısmının tarımsal alanda çalışmakta olması bu tür işsizlik sorununun önemini arttırmaktadır. Tarımsal faaliyetler kırsal kesimdeki aktif nüfusa periodik devrelerde iş imkânını sağlamaktadır. Bu itibarla kırsal nüfus yılın büyük bir kısmını boş geçirmektedir. Nüfusun büyük bir kısmının işsiz kalması bir yandan ulusal üretim kapasitesini düşürürken, diğer yandan bir kaç ayın kazancı ile bir yıl geçinildiği için tarımsal nüfusun hayat standardını düşürür.

Ticari tarımsal kesimde yoğun faaliyet dönemlerinde ücretli işçi kullanımı arttırılır. Ölü mevsimde mevsimlik işçi işten çıkarılır. Üretimin doğal şartlara bağlılığının doğurduğu faaliyet hacmi değişmelerine, işgücü açısından uyum sağlıyor demektir. Ticari tarımsal kesimde işletme



açısından mevsimlik ve gizli işsizlik söz konusu değildir. Ancak ücretli tarım işgücü mevsimlik işsizlikle karşı karşıyadır. Ticari kesimde işletme açısından, sadece atıl kalan sermaye söz konusudur. Yoğun faaliyet dönemi birbirini takip eden ürünler bir arada yetiştiriliyorsa, faaliyet hacmi bütün yıl istikrarlı olan bir üretim faaliyeti de yapılıyorsa, mevsimlik işsizlik söz konusu olmaz. Ancak, geçimlik kesim sermaye yetersizliğinden bu imkanlardan yoksundur. Dolayısıyla mevsimlik işsizlik, çapı çok önemli bir işsizlik türü olmaktadır.

Doğal koşullar nedeni ile işgücünün bütün yıl kullanılamıyacağı için mevsimlik işsizlik kaçınılmaz bir durumdur. Hatta birden fazla ürün üretiliyor olsa da, işgücü hizmetleri bütün yıl kullanılmadıkça, aynı olgu yine gözlenir. Kamu alt yapı yatırımlarının eksikliği, nakit sermaye ve kredi yetersizlikleri işsizliğin, önemli bir sebebidir. Sulama imkanları yaratılmaması, sel kontrolü yapılmaması, bu arada sayılabilir(27).

Bundan başka, tarımsal faaliyetin açık havada çalışılabilir gün sayısı gibi iklim ve tabii şartlarla kısıtlanmış olması da, mevsimlik işsizliğe yol açar. Üretim, tabii şartları ne kadar elverişsiz bölgelere doğru genişlemişse, mevsimlik işsizlik de o kadar şiddetli olması

---

(27) KAZGAN, s.72.

beklenir. Mevsimlik ve gizli işsizliğin geçimlik kesimle ilgili olmasının nedeni açıktır. Geçimlik kesim işgücünü mevsimlik faaliyet hacmine göre değiştirmek imkanına sahip değildir. Yoğun faaliyet döneminde mevsimlik işçi kullanarak, ölü mevsimde işçileri çıkararak, emek kullanımı üretim faaliyetindeki değişmelerde uyum sağlayamaz.

Faaliyet hacminin yoğun olduğu dönemde geçimlik kesimde işgücü kullanımı arttığı gibi, bir kısmının ticari kesimle mevsimlik işçi olarak kullanılması olanağını da ortaya çıkarır. Fakat, yılın geri kalan aylarında, iş gücü atıl kalır. Bu bakımdan her ne kadar tarımsal faaliyetin mevsimlik niteliği işgücü kullanımında iniş çıkışa yol açıyorsa da, mevsimlik işsizlik geçimlik kesime özgüdür. Gerek üretimin fonksiyonu olarak işgücü kullanımını değiştirememesi, gerek nakit sermaye ve girdi ya da kamu alt yapı yatırımları yetersizliği dolayısıyla, bütün yıl iş gücünü kullanma imkanına sahip olmaması mevsimlik işsizliği, bu kesim için kaçınılmaz hale getirir.

Tarım sektöründe ülkenin doğal şartlarına bağlı olan mevsimlik işsizlik hemen hemen her ülkede mevcuttur. Ancak az gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe makineleşme olmaması bu alanda emeğin yoğun kullanılmasını gerektirir. Bu durumda mevsimlik işsizliğin az gelişmiş ülkelerde önemli bir sorunu olduğunu göstermektedir. Ancak tarım sektöründe makineleşmeye gidildiğinde yılın belli aylarında sağlanabilen istihdam bu kez çok daha kısa dönemlere

ineceği gibi tekniğin ikame edeceği işgücü mevsimlik ya da gizli işsizlikten bir çeşit teknolojik işsizliğe dönüşecektir. Bu durum kalkınmakta olan ülkelerin yapısından gelmektedir. Mevsimlik ve gizli işsizliğin teknolojik işsizliğe dönüşmemesi için tarım dışı sektörlerde ve tarım sektöründe istihdam olanaklarının yaratılması gerekir. Dengeli istihdam olanakları yaratmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Mevsimlik ve gizli işsizlik kalkınmakta olan ülkelerin öncelikle çözümlenmesi ve üzerinde durulması gereken en önemli bir işsizlik türüdür. Kırsal kesimde mevcut aktif nüfusun belki atıl olduğunun bilincinde değildir. Ve çalıştığını sanarak iş aramaya da niyetli değildir. Öte yandan kısa vadede sosyal huzursuzluklarında kaynağı olmaktadır. Ancak az gelişmiş ülkelerde mevsimlik işsizliğin belli mevsimlerde çok büyük miktarlara çıkması sorunun önemini göstermektedir.

Mevsimlik işsizlikler önceden tahmin edebildiğinden, bu iş kollarında çalışan işçiler, işsiz kalmamak için değişik mesleklerde faaliyet gösterebilirler. Örneğin, tarım faaliyetinin azaldığı zamanlarda işçiler mahsul işleyen fabrikalara giderler. Burada işlerinin sona ermesinde de el sanatlarında çalışırlar. Örneğin şeker pancarı yetiştiren çiftçi, şeker fabrikasında, oradan da dokuma işlerinde çalışabilir(28).

---

(28) DİRİMTEKİN, s.134.

## B. YAPISAL İŞSİZLİK

Tarımda görülen mevsimlik ve gizli işsizliğin yanında, üçüncü tür işsizlik ise yapısal işsizliktir. Bu işsizlik türü, ekonomik yapıdaki aksaklıklardan doğmaktadır(29). Yapısal işsizlik tarım sektöründeki organizasyon bozuklukları üretim yöntemlerinin ve araç, gereçlerin ilke lliği nedenlerinden doğmaktadır. Bu bozuklukların ortadan kaldırılmasıyla sağlanabilecek istihdam olanakları ile var olan istihdam olanakları arasındaki fark bize yapısal işsizliği vermektedir.

---

(29) DİRİMTEKİN, s.217.

## İ K İ N C İ B Ö L Ü M

### TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM

#### I. TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

##### A. NÜFUS

Bilindiği gibi ülkemizde kırsal nüfus, toplam nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Tablo-1'den görüleceği gibi, 1980 yılında Türkiye'de kırsal nüfus miktarı 25 Milyonu aşmıştır. Bu rakam 1980 yılı toplam nüfusun % 56'sını oluşturmaktadır(30). Tabloda incelenen

---

(30) Selahattin GÜMAN, "Köylerin Kalkındırılması", DPT 2. Türkiye İktisat Kongresi Sosyal Gelişme ve İstihdam Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981, s.333.

dönemler itibariyle kırsal nüfusun mutlak rakam olarak arttığı sürekli bir biçimde görülmektedir. Fakat kırsal nüfus aynı dönemde toplam nüfustan gittikçe daha az pay almaktadır. Bu azalmanın temel nedeni, sanayi ve hizmet sektörüne işgücü akımının olması ve köyden kente göçün etkisidir.

Tablo- 1

Türkiye'de 1927-1980 Döneminde Toplam Nüfus  
ve Kırsal Nüfus (Milyon Kişi)

<u>Yıllar</u>	<u>Toplam Nüfus</u>	<u>Kırsal Nüfus</u>	<u>Kırsal Nüfusun Toplam Nüfusteki Payı</u>
1927	13.648	10.342	75,8
1935	16.158	12.355	76,6
1940	17.821	13.475	75,6
1945	18.790	14.103	75,1
1950	20.947	15.703	75,0
1955	24.065	17.138	71,2
1960	27.755	18.891	68,1
1965	31.391	20.585	65,6
1970	35.605	21.914	61,5
1975	40.348	21.479	58,2
1980	44.737	25.092	56,1

Kaynak: D.İ.E. Türkiye İstatistik Yıllığı 1983, s.34,  
Tablo: 22.

Karsıl nüfusun hızla artmasına rağmen, tarımsal faal nüfusun aynı oranda artmadığı Tablo-2'den görülmektedir. Bu da tarımsal nüfusun, tarım dışı sektörlerle işgücü akımının var olduğunu göstermektedir. Ayrıca tarım sektöründe makinalaşmanın etkisini de gözününe almak gerekir.

Tablo- 2

## Tarım Sektöründe İktisaden Faal Nüfus (Milyon Kişi)

<u>Yıllar</u>	<u>1955</u>	<u>1960</u>	<u>1965</u>	<u>1970</u>	<u>1975</u>	<u>1980</u>
İktisaden faal nüfus	12.205	12.993	13.557	15.118	17.383	19.026
Tarım sektöründe iktisadi faal nüfus	9.446	9.737	9.750	10.230	11.694	10.482
Tarım sektöründeki faal nüfusun toplam faal nüfusa oranı	77,39	74,94	71,91	67,66	67,27	55,09

Kaynak: D.İ.E. Türkiye İstatistik Yıllığı, 1983, s.216,  
Tablo: 169.

Tablo-2'nin izlenmesinden de görüleceği gibi faal nüfusun önemli bir bölümü tarım sektöründe çalışmaktadır. Bununla birlikte tarım sektöründeki faal nüfusun, toplam faal nüfusa oranı giderek düşmektedir.

## B. SERMAYE BİRİKİMİ

Genel olarak tarımsal üretimdeki tüm araç gereçler makineler, binalar kayvanlar ve para, sermaye olarak kabul edilmektedir(31). Söz konusu varlıkların ancak tarımsal üretimde kullanıldıkları zaman sermaye olarak kabul edilip tüketime yöneldiklerinde sermaye sayılmamaları gerekmektedir. Sulama olanaklarının sağlanması ve geliştirilmesi büyük oranda sermayeye bağlı olmaktadır. Ayrıca, işgücü verimliliğinin artırılması amacıyla araç, gereç sağlanması sermaye kullanılması ile mümkün olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye öteki üretim faktörlerine oranla daha kıt olduğundan, kullanılan ek sermaye toprak ve işgücü verimliliğini yükselterek üreticinin gelirini kolaylıkla arttırmaktadır. Ekonomik yapı müdernalettikçe sermaye faktörüne olan gereksinme artmaktadır. Modern tarım tekniği büyük miktarlarda sermaye gerektirmektedir.

Gelir düşüklüğü nedeni ile tarım sektörünün tasarruf ve sermaye biriktirme oranı düşük olmaktadır. Günümüzde tarım ekonomisinin en önemli konularından birisi, tarımsal nüfusun gelir ve tasarruf miktarının nasıl yükseltileceğidir. Tarımsal nüfusun geleneksel üretimi ile oluşturulan sermaye birikiminin biraz artmasının bu nüfusun yaşama düzeyini önemli ölçüde yükseltilmesi beklenemez.

---

(31) BERBEROĞLU, s.39.



Yaşama düzeyinin yükseltilebilmesi için elde edilen ürünlerin pazarlama olanaklarının ve kooperatifleşmenin gelişmesi gibi konuların gerçekleşmesi gerekmektedir. Tarımdaki sermaye birikimi konusunda sadece tasarruf miktarına ve kişisel tutumlara ağırlık vermekle yetinmeyip, buradaki sosyal ve örgütsel yapıya önem vermek gerekmektedir(32).

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda kullanılan üretim tekniklerinin çok ilkel olduğu bilinmektedir. Bu ülkelere basit ve ucuz bazı üretim tekniklerinin sokulması, üretim miktarını kısa dönemde önemli bir ölçüde arttırmaktadır. Daha iyi üretim tekniklerinin kullanılması ile sağlanan üretim artışı sermaye birikimi için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Özellikle tarım alanlarının nüfus yoğunluğunun fazla olduğu birçok gelişmekte olan ülkede, önemli bir ölçüde işgücü fazlası bulunmaktadır. Bu nedenle gıda maddeleri üretimi azaltılmadan bu bölgedeki işgücü azaltılabilir. İyi bir biçimde örgütlenmiş olan tarıma dayalı sanayiler bu işgücünü kullanarak üretimlerini ve sermaye birikimlerini arttırabilirler.

Sermaye birikiminin yavaşlığı, uzun vadeli tarım kredilerinin kısıtlılığına, tasarruf olanaklarının yeter-

---

(32) Metin TALİM, "Türkiye'de Tarımın Yapısı ve Bu yapının iyileştirilmesine İlişkin Görüşler", 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, D.P.T. Yayın No: 1783, Ankara 1981, s.37.

sizliğine ve faiz hadlerinin yüksekliği ile alınan kredilerin önemli kısmının tüketim harcamaları için kullanılmasında aranabilir(33).

1950 yılında ikibuçuk milyonu aşkın tarım işletmesi bulunmaktayken, 1963 tarım sayımında bu rakam 3 milyona yaklaşmış, 1973 tarım sayımında ise 3 milyonu aşmıştır. Türkiye'de küçük tarım işletmelerinin sayısal egemenliğini sürdürdüğü görülmektedir. 1950 yılında 50 dönümden küçük toprakları işleyen çok küçük ve cüce işletmelerin oranı % 61'den 1973'te % 70'e, bu işletmelerin toplam alanı ise aynı dönemde % 18'den % 21'e yükselmiştir. Dönem içinde gözlenen önemli bir olgu da küçük işletmelerin ortalama genişliğinin 1950'de 25 dekardan, 1973'te 20 dekara düşmesidir. Bu sonuç ülkemizde tarım işletmelerinde parçalanmanın varlığını göstermektedir. 50 dönüm topraklı küçük ve orta büyüklükteki işletmeler 1950 yılında toplam işletmelerin % 36'sı iken 1973 yılında % 28'e düşmüş, buna karşılık bu işletmelerin toplam işletme alanları içindeki payı 1950'de % 54 iken, 1973'te % 57'ye yükselmiştir. Bu işletmelerin ortalama büyüklüğü ise dönem içinde 124 dönümden 133 dönüme yükselmiştir. 500 dönümden yukarı toprakları işleyen işletmelerin durumuna gelince; bunlar 1950 yılında toplam işletmelerin % 1,6'sından 1973'te % 1.1'e

---

(33) KAZGAN, s.100.

düŖerken iŖletme topraklarının payı, 1963'te % 26'dan, 1973'te % 21'e düŖmüŖtür(34).

Tüm bu sonuçlar Türkiye'de iŖlenen toprakların giderek parçalandığını ve çok küçük ve cüce iŖletmelerin artan bir ağırlık taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim 1950 yılında 1.5 milyon olan 50 dönümden küçük iŖletmelerin sayısı 1973'te 2.2 milyona yükselirken, bunların iŖlediği toplam alan 3.9 milyon hektardan, 4.4 milyon hektara ulaşmıştır. Türkiye'de 2.9 milyon hane toplam olarak 16.8 milyon hektar tarım arazisine sahip görölmektedir. Böylece hane başına düşen ortalama mülk toprak büyüklüğü 56.8 dekar dır. Türkiye'de 1.3. milyon hane 20 dönümden küçük topraklara sahip olup, toplam mülk sahiplerinin % 44.6'sını oluşturmaktadır. Toprak varlıkları ise, toplam mülk topraklarının % 8.4'ü kadardır(35).

Türkiye'de makine teçizat ve tasarruf olanakları sermaye birikimi ve teknolojik değişmenin genellikle 1-50 dekara kadar olan ve tarımsal ailelerin % 69'unu oluşturan kesimin tanımlamaktan çok, 50 dekar ve daha büyük ölçekteki tarımsal iŖletmeleri tanımladığını göstermektedir(36).

---

(34) Mustafa KETEN, Tarım İŖletmelerinin Yapısı, D.P.T. Yayın No: 306, S.P.D. No: 255, Ankara 1971, s.12.

(35) İsmet TAYŖI, "Tarımın Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi", 2. Türkiye İktisat Kongresi, Tarım Komisyonu Tebliğleri, D.P.T. Yay. No: 1783, Ankara 1981, s.13.

(36) KAZGAN, s.103.

İşletme sermayesi tarım işletmelerinin hayvan, alet makine ve döner sermaye gibi varlıklarından oluşmakta ve üretimde en az toprak sermayesi kadar önemli olmaktadır. Bu nedenle, işletme sermayesinin kıt olması biryandan üretim miktarını sınırlarken, öte yandan, tarım üreticilerinin gelirlerini azaltmaktadır. Böylece, işletme sermayesi kıtlığı nedeni ile tarımsal gelirlerin düşük olması işletmelerin finansmanında bir dar boğaz oluşmakta ve yabancı sermaye kullanmak zorunluluğunu doğurmaktadır.

Türkiye'de birçok tarım işletmesinin hiç toprağı yokken bazı işletmeler olağan üstü büyük topraklara sahiptirler. Türkiye'de bazı alanlar tarım alanı olarak kullanılmaya uygun olmamalarına karşın, tarımsal üretimde kullanılmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektörünün sermaye ihtiyacı tarım sektöründen sağlanmaktadır. Bu nedenle sermaye birikiminin sağlanmasında en önemli görev, tarım sektörüne düşmektedir. Türkiye'de günümüzde özel kesim yatırımlarının büyük bir bölümünü tarımsal kesimden aktarılan fonlar meydana getirmektedir. Zengin toprak sahiplerinin artan gelirleriyle topraklarını büyütmek yerine, gelirlerini sanayi kesimine yatırmak eğiliminde oldukları görülmektedir(37).

---

(37) İLKİN, s.174.

## 1. Tarımsal Gelirin Milli Gelirdeki Payı Ve Tasarruf Olanakları

Tablo-3'te milli geliri temsilen gayrisafi yurtiçi hasıla alınmış ve 1923-1984 döneminde genel olarak tarım kesiminin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki mutlak ve oransal payının gelişimi gösterilmiştir. Fiyat artışlarının yanıtıcı etkilerinin ortadan kaldırılması için cari değerler yerine 1968 yılı faktör fiyatlarıyla hesaplanmış değerler dikkate alınmıştır.

Tablo-3'de görüldüğü gibi 1960 yılına kadar gayrisafi yurtiçi hasılanın % 40'ından fazlasını oluşturan tarım sektörünün yapı giderek azalmıştır. 1983 yılında tarım sektörünün gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı % 22.2'ye kadar düşmüştür. Tarım sektöründeki gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payının giderek düşmesi, tarım sektöründe istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir(38). Fakat sanayileşme sürecindeki bir ekonomide milli gelir içindeki tarım kesimi payının sanayi kesimine göre gerilemesi doğaldır.

Tarımda tasarruf yoluyla sermaye birikimi çok zaman mümkün olmamakta ve belirli bir sermaye birikiminin sağ-

---

(38) Halil DİRİMTEKİN-Necat BERBEROĞLU, Türkiye Ekonomisi, Anadolu Üni. Yay. No: 119, Açıköğretim Fak. Yay. No: 43, Ankara 1986, s.263.

Tablo- 3

Tarım Sektörünün Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki  
Payının Gelişimi  
(1968 Yılı Faktör Fiyatlarıyla)

<u>Yıllar</u>	<u>G.S.Y.İ.H. (Milyar TL)</u>	<u>TARIMIN PAYI</u>	
		<u>Milyar TL</u>	<u>Yüzde</u>
1923	10.5	4.5	42,8
1925	13.6	6.3	46,4
1926	19.6	9.4	49,6
1930	21.7	9.2	42,4
1935	31.3	14.5	46,4
1940	20.4	8.5	41,4
1945	34.8	15.6	44,9
1950	51.0	22.0	41,2
1955	64.7	26.3	40,7
1960	80.8	27.6	34,1
1965	112.3	32.0	28,5
1970	160	40.0	25,0
1975	187.6	45.3	24,2
1980	196.3	45.3	23,1
1981	204.8	48.2	23,5
1982	212.5	48.1	22,6
1983	224.8	50.0	22,2

Kaynak: Halil DİRİMTEKİN-Necat BERBEROĞLU, Türkiye Ekono-  
mi, Anadolu Üni. Yayınları, s.263, Tablo: 18.

lanması için uzun bir dönemin geçmesi gerekmektedir. Özellikle küçük tarım işletmelerinde tasarruf yolu ile sermaye birikimi daha güç ve bazen olanaksız olmaktadır. Çünkü, bu tür işletmelerin gelirleri çok zaman üretici ve ailesinin tüketim gelirlerini bile karşılayamamaktadır (39).

Böylece, çok düşük gelir düzeyine sahip olan üreticilerin tasarruflar yolu ile sermaye birikimi sağlanmaları mümkün olmamaktadır. Özel tasarruf ve yatırımlarla sağlanan sermaye birikiminin ekonomik gelişmede etkin bir rol oynayabilmesi için, yaratılan fonları yatırımlara aktarabilecek mali aracı örgütlerin gelişmesi gerekmektedir. Bu tür örgütlerin gelişmesi durumunda, sermaye birikiminin sağlanabilmesi için adil olmayan bir gelir dağılımının bulunması zorunlu olmayacaktır çünkü, gelişmiş mali aracı örgütler, küçük tasarrufları bir araya toplama görevini kolaylıkla başarabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin tarım sektöründe yeterli sermaye birikiminin sağlanamadığı bilinmektedir. Bu yüzden, söz konusu ülkelerin tarım sektöründe yer alan üreticiler, sermaye gereksinimlerini kendi kaynaklarından karşılayamamaktadırlar. Böylece tarım üreticilerinin sermaye gereksinimlerinin karşılanmasında tarımsal kredilere çok sık başvurulmaktadır.

---

(39) BERBEROĞLU, s.41.

## 2. Tarımsal Krediler

Tarımsal krediler, tarımsal gelişmenin sağlanmasında olduğu kadar tüm ekonominin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Tarım sektörünün kredi gereksinimlerinin karşılanabildiği ülkelerde, tarım kolaylıkla ve hızlı gelişirken, bunun karşılanamadığı ülkelerde geri kalmaktadır. Bu nedenle tarımsal krediler gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde, tarım sektöründeki üretimi arttırmaya ve bu sektördeki yaşama düzeyini yükseltmeye yardımcı olan en önemli faktörlerden biri olmaktadır(40). Tarımsal krediler tasarruf olanakları sınırlı ve bu nedenle sermaye birikimi olanakları kısıtlı olan gelişmekte olan ülkelerde, daha büyük önem taşımaktadır. Az gelişmiş ülkelerde tarımsal işletmelerin düşük gelir düzeyinde olması üretim doğal koşullara sıkı sıkı bağlı olması, kredi kurumlarını kredi vermekten kaçınmalarına yol açmaktadır. Sonuç olarak genellikle tarım kredisi veren kurumlar kamu kuruluşları olmaktadır(41).

Banka sisteminin kredilerin kullanılacağı yatırımların verimliliği esasına göre kredi vermemesi, verilen kredilerde maddi varlıkların karşılık olarak aranması, dolayısıyla maddi varlıkları daha büyük olan ticari

---

(40) BERBEROĞLU, s.48.

(41) İLKİN, s.183.



tarımsal kesim, maddi varlıkları sınırlı geçimlik kesime oranla banka kredilerinden daha geniş ölçüde yararlanma olanaklarına sahiptir. Küçük üreticilerse, banka kredilerinden yararlanamayınca, aracılardan verdiği kredilere bağlı kalır. Bu kredilerde faiz haddi % 80-100'e kadar çıkar. Dolayısıyla yatırım fonları olarak kullanılamaz. Çünkü, yatırımlardan bu oranda veya bunun üstünde karlılık beklenmemektedir(42).

Bireylerden alınan krediler en eski yaygın olan tür olmaktadır. Kredi örgütleri kurulmadan önce tarım üreticileri sadece bireylerden borç alarak kredi gereksinimlerini karşılamaktaydılar. Günümüzde kamu yönetimlerince her ülkede kredi örgütleri kurulmuş olmasına karşın, tarım kredilerinin en önemli kaynağını yine bireyler oluşturmaktadır. Bireylerden alınan krediler ve borçlar genel olarak akrabalarından, büyük toprak sahiplerinden, tüccarlardan ve faizle borç para veren kişilerden sağlanmaktadır. Bu tür krediler çok zaman güven anlaşmaya bağlı olmaktadır.

Bireylerden alınan krediler kısa vadeli olduklarından tarım üreticileri bu kaynağa dayanarak işletmede uzun dönemli amaçların gerçekleştirilmesine geçememektedirler. Ayrıca, kredi verenin ölümü veya mali durumunun bozulması durumunda borcun hemen ödenmesi istenmemektedir. O anda üreticinin

---

(42) KAZGAN, s.81.

ödeme şartları uygun değilse, güç duruma düşebilmektedir. Bunların dışında bireylerden alınan kredilerde koşulların uygun olmadığı durumlarda kredinin yenilenmesi ve ödeme süresinin uzatılması çok zaman mümkün olmamaktadır. Tarım üreticileri sermaye eksikliklerini tamamlamak amacı ile bireylerin dışında kredi örgütlerinden yararlanmaktadırlar. Bu örgütler yasalar ve yönetmeliklerle kurulmuş kredi işlemlerini belirli kurallara göre yürüten kamu örgütleri ve özel örgütler olmakta, faiz oranını istedikleri gibi değiştirememektedirler. Örgütlerin kredilerinde faiz oranı genellikle bireylerden sağlanan kredilere oranla daha düşük olmaktadır. Tarım üreticilerine kredi sağlayan örgütler nitelikleri ve işlevleri açısından önemli farklılıklar göstermektedirler.

Kamu tarımsal kredi örgütleri tarımsal kredi sağlamak amacı ile doğrudan doğruya kamu yönetimi eliyle kurulan ya da sermayesine kamu yönetiminin de katıldığı örgütler girmektedir. Birçok ülkede bu amaçla kurulmuş bankalar bulunmaktadır. Türkiye'de örneğini T.C. Ziraat Bankasının oluşturduğu söz konusu örgütler tarım üreticilerine aşağıdaki nedenlerle kredi vermektedirler:

- Üreticilerin bir tarım işletmesine sahip olmalarını ya da işletmelerini büyütmelerini sağlamak.
- Üreticilerin işletme sermayesi eksikliklerini tamamlamak.

- Tarımsal üretimde verimliliği arttırmak ve ürünlerin niteliklerini geliştirmek,

- Tarımsal ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştırma ve pazarlanan ürün miktarını çoğaltmak(43).

Gelişmekte olan ülkelerde kooperatifçilik genellikle gelişmediği için, kooperatifler aracılığı ile kredi sağlanması pek yaygınlaşmamıştır. Bunun nedenlerinin başında kooperatiflerin mali açıdan zayıf olmaları, kooperatif yöneticilerinin tecrübesiz olması, üye sayılarının az olması gibi konular yer almaktadır. Ayrıca, tarım üreticilerinin arasında kooperatifçilik fikrinin gelişmesinin uzun bir süreye bağlı olması, kredi olanaklarının yetersizliği, kredi örgütlerinin iyi örgütlenmemiş olması ve kredilerin geri ödenme oranlarının düşük olması gibi nedenler, kooperatifler aracılığıyla kredi sağlanmasının yaygınlaşmamasında etkili olmaktadır. Ticari bankalar uzun vadeli kredilerden çok, kısa vadeli kredilerle tarım üreticilerine yardımcı olmaktadır. Fakat, bu bankalar ticaret ve sanayi sektörlerine sağladıkları kredilerden daha fazla kar elde ettikleri için tarım sektörüne daha az kredi vermektedirler. Ayrıca, bu örgütlerin uyguladıkları faiz oranları oldukça yüksektir. Bunun dışında yukarıda yer alan öteki

---

(43) Rahmi ÖNEN, "Türkiye'de Tarımsal Kredi Politikası",  
T.C. Ziraat Bankası Dergisi, S.14, Temmuz 1983, s.6.

örgütler sadece ipotek karşılığında tarım sektörüne kredi sağlamaktadırlar.

Tarımsal kredi türleri, kullanım amacına göre ve sürelerine göre ayrılmaktadır. Kısa vadeli krediler, en çok bir yıl içinde sonuç verecek yatırımların finansmanında kullanılan kredilerdir. Kısa vadeli krediler genel olarak dört amaçla talep edilmektedirler:

- Tarım işletmesinin işletme giderlerinin finansmanı amacıyla,
- İşletme ailesinin geçim giderlerinin karşılanmasında,
- Süresi dolan eski borçların ödenmesinde
- Elde edilen ürünlerin pazarın uygun olduğu zamanda pazarlanmasını sağlamak amacı ile(44).

Kısa vadeli krediler genellikle işletme sermayesini arttırmak amacı ile açılmaktadır. Böylece bu krediler üretimde kullanılan girdilerin satın alınmasında, işçilik giderlerinin karşılanmasında, besi hayvanlarının satın alınmasında, bina, makina ve araç gereçlerin tamir ve bakım masraflarının karşılanmasında kullanılmaktadır.

---

(44) BERBEROĞLU, s.58.

Bazı durumlarda tarım üreticileri birikmiş borçlarını ödemek için kısa vadeli kredileri kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde sık sık ortaya çıkmaktadır. Tarım üreticileri kredi örgütlerinden aldıkları kredileri geri ödemek için bazan tüccarlara ve başka bireylere borçlanmaktadır. Söz konusu durumun ortaya çıkmasının nedenleri tarım sektörünün yeterince gelişmemiş olmasına bağlı olmaktadır. Üretimin geniş çapta doğal koşullara bağlı olması nedeniyle üreticiler bazan bekledikleri gelirleri elde edememekte ve aldıkları kredileri kendi tasarrufları ile zamanında geri ödeyememektedirler.

Orta vadeli tarımsal kredilerle yapılan yatırımların bir yıldan 4-5 yıla kadar bir süre içinde gelir artışı sağlayabileceği durumlarda kullanılmakta ve genellikle 1-5 yıl arasında vadeli olmaktadır. Orta vadeli tarımsal krediler, toprak geliştirilmesi, sulama sistemlerinin kurulması, meyvalık ve sebzeliklerin düzenlenmesi ve damızlık hayvan, makina ve araç gereç satın alınması amacıyla kullanılmaktadır. Bu tür yatırımların üretim ve gelir artışı sağlamaları için bilindiği gibi en az birkaç yıl beklemek gerekli olmaktadır.

Tarım sektöründe uzun vadeli krediler genellikle taşınmaz malların satın alınmasında ve gelir artışı sağlanması için uzun süre beklemesi gerekli olan yatırımların finansmanında kullanılmaktadır. Tarım işletmelerinde yeni binalar yapılması ve üretim tekniklerinin sürekli olarak

geliştirilmesi uzun dönemde önemli gelir artışları yaratabilmektedir.

Tarım işletmelerinin gelirleri, doğal koşullara bağlı olarak yıldan yıla değişiklikler gösterdiğinden üreticilerin iyi ürün yıllarında daha fazla ödemede bulunmaları, kötü ürün yıllarındaki ödeme güçlüklerini azaltacaktır.

Üretim kredileri tarım işletmelerini işletme sermayelerini arttırmak amacıyla alınan kredilerden oluşmaktadır. Alınan üretim kredileri tohum, yem ve gübre satın alınması, işletmenin zorunlu giderlerinin karşılanması, besi ve iş hayvanlarının satın alınması ürünlerin depolama giderlerinin karşılanması, araç gereç ve makina satın alınması gibi konularda kullanılmaktadır.

Tarım işletmelerinin çiftlik sermayesini arttırmak amacı ile kullanılan uzun vadeli krediler, taşınmaz mal kredileri olmaktadır. Taşınmaz mal kredileri toprak satın alımı, bina yapımı ve satın alımı, toprak geliştirilmesi ve sulama sistemlerinin kurulması gibi konularda kullanılmaktadır(45).

Tarımsal krediler vadelerine ve amaçlarına göre sınıflandırıldıkları gibi, gösterilen karşılıklara, kredi

---

(45) Mehmet BÜLBÜL, "Tarımda Kredi Politikası, Sorunlar ve Çözüm Yolları", 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, D.P.T. No: 1783, Ankara 1983, s.825.

kaynaklarına ve borç alanlara göre farklı biçimde sınıflandırılmaktadır.

Kredi kaynaklarına göre tarımsal kredilerin sınıflandırılmasında akrabalardan, özel bireylerden, tüccarlardan, kooperatiflerden, ticaret bankalarından ve kamu örgütlerinden sağlanan krediler biçiminde farklı türler söz konusu olmaktadır.

Tarımsal kredilerin borç alanlara göre sınıflandırılmasında ise bitki yetiştirenlere, hayvan yetiştirenlere, bitki ve hayvan yetiştirenlere ve özel gruplara açılan krediler biçiminde farklı kredi türleri ortaya çıkmaktadır.

İşletme gelirlerinin arttırılabilmesi için sermaye dışında üreticilerin bilgi düzeyinin, işletmelerin örgütlenmelerinin ve üreticilerin işletmecilik yeteneklerinin geliştirilmesi gereklidir. Gelişmekte olan ülkelerde tarımsal kredilerin üretimin arttırılmasında etkili olmamasının nedenleri verilen kredilerin yetersizliği, üreticilerin bilgi düzeylerinin düşüklüğü kredi örgütleri ve üreticiler arasındaki iş birliğinin yetersiz olmasıdır. Geleneksel kredi politikasının yaygın olduğu gelişmekte olan ülkelerde, kredi örgütleri sadece verdikleri kredilerin geri ödeme olasılıklarını düşünmektedirler. Bu ülkelerde kredi örgütleri tarım üreticilerinin eğitimi, işletmelerin yeniden örgütlenmesi ve kredilerin kullanım yerlerinin denetlenmesi gibi önemli konularla ilgilenmemektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerde kredi verilirken üreticinin üretim ve gelir düzeyi göz önüne alınmadığı ve kredide sadece karşılık arandığı için, etkin bir kredi uygulamasına geçilememektedir. Ayrıca, kredilerin geri ödeme koşulları üreticilerin gelirlerine uygun olmayıp, sabit taksitler uygulanmaktadır. Bu tür ülkelerde, kredilerin üreticilerin gereksinimleri oranında verilmemesi ve verilen kredilerin kullanım yerlerinin denetlenmemesi nedenleri ile krediler yarardan çok zarar doğurabilmektedir. Tarımsal kredilerin, gelişmekte olan ülkelerdeki tarım üreticilerince etkin bir biçimde kullanılmaması nedenleriyle kontrollü tarımsal kredi uygulaması ortaya çıkmıştır. Kontrollü tarımsal kredi, tarım üreticisine kredinin yanında teknik bilgi veren, kredinin üretimin arttırılmasında kullanılması ile üreticinin gelir miktarını yükseltilmesini sağlayan bir kredi türü olmaktadır(46).

Kontrollü kredi ile sağlanan teknik bilgi ve yapılan denetim sayesinde üreticilerin aldıkları krediyi etkin bir biçimde kullanarak zamanında geri ödemeleri sağlanmaktadır. Ayrıca ödeme planı üreticinin gelir durumuna göre esnek olarak hazırlandığı için üretici borcunu kolaylıkla ödeyebildiğinden kontrollü kredide geri ödeme oranı daha yüksek

---

(46) Demir, DEMİRGİL, "Tarımsal Kredi, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler", 2. Türkiye İktisat Kongresi, Tarım Komisyonu Tebliğleri, D.P.T. No: 1783, Ankara 1981, s.321.



olmaktadır. Kontrollü kredinin bir başka yararı da bu sistemde yer alan yöresel uygulamalar ile üreticilerin eğitilmesi sağlanmaktadır. Kontrollü kredi üreticiye modern tarım tekniklerini ve işletmecilik bilgisini götürdüğü için kredi kullanmayan üreticiler de bundan yarar sağlayabilmektedirler.

Tarım sektörü sermaye ihtiyacını büyük ölçüde tarımsal kredilerden sağlamaktadır. Tarım sektöründe istihdam yaratabilmesi için, etkili tarım kredi politikası izlenmesi gerekmektedir.

### C. EĞİTİM VE ALT YAPI HİZMETLERİ

Tarımsal işgücü kalitesinin yükselmesi onun verimliliğini etkilemektedir. Bazı araştırmacılar milli gelirden kişi başına artış oranı ile işgücünün eğitim seviyesindeki artış arasında pozitif korelasyon bulmuşlardır(47).

Türkiye'de kırsal kesimde okul, öğretmen ve öğretim araçlarının yetersiz olduğu bilinmektedir.

Tarım sektöründe Tablo-4'de görüldüğü gibi toplam 10 milyonun üstünde olan 12 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun 5 milyonu hiç öğrenim görmemiştir. Öğrenim gören 4.7

---

(47) "Tarım İstihdam Sorunları", MPM Tarımsal İşgücü Sorunları Semineri, MPM Yay. No: 99, s.186.

Tablo- 4

Tarım Sektöründe Öğrenim Durumu

<u>Yıl</u>	<u>Toplam</u>	<u>Okur Yazar Olmayan</u>	<u>Okul tirmeyen</u>	<u>Okul Bi- Okur Yazar Toplamı</u>	<u>İlkokul</u>	<u>Ortaokul</u>	<u>Meslek Okulu</u>	<u>Lise</u>	<u>Yüksek Okul</u>
1980	10.482.200	4.844.800	909.902	4.728.429	4.427.736	175.819	33.812	71.924	19.545

Kaynak: D.İ.E., Türkiye İstatistik Yıllığı 1983, s.56, Tablo: 44.

milyon kişinin içinde yer alan 4.4 milyon kişi de sadece ilkokul düzeyinde öğrenim görmüştür. Tarım sektöründeki 10 milyonun üstünde kendilerine tarımsal üretimde yardımcı olabilecek herhangi bir örgün eğitim örgütünden hizmet sağlayamamıştır.

Kırsal alanda 36 binin üstünde köy tüzel kişiliğine sahip olan 88 binin üstünde küçük ve dağınık yerleşim birimleri vardır(48). Bu durum, gerek kırsal kesime hizmet götürülmesinde ve gerekse kırsal kesim nüfusunun bu hizmetlerden yeterince faydalanmasına engel olmaktadır.

Türkiye tarım sektöründe eğitim hizmetleri yeterince verilememektedir. Bu nedenle, burada yaşayan nüfusun eğitim düzeyi çok düşük olmakta ve buna bağlı olarak, tarımda kullanılan üretim teknikleri çok ilkel olmaktadır.

Altyapı yatırımları arasında tarım sektörü açısından en büyük önemi ulaştırma olanaklarının genişletilmesi için yapılan yatırımlar taşımaktadır. Tarım sektörünün geçimlik kesimden, ticaret kesim düzenine geçmesi için, ulaştırma hizmetlerinin arttırılması şarttır.

Kırsal kesimin küçük ve dağınık yerleşim özelliğini göz önüne alırsak, toplam 316 bin kilometre karayolu ulaşım için yetersiz miktardır. Tablo-5'ten de görüldüğü gibi,

---

(48) GÜMAN, s.333.

tarım sektöründe yer alan toplam 316.463 kilometre karayolu-  
nunun 112.690 kilometresi kesinlikle geçit vermemektedir.  
Ayrıca, tabloda görölen toprak yolların önemli bir bölümün-  
de kış aylarında ulaşım yapılamadığı düşünölrse, % 35.6  
olan geçit vermeyen yol oranı daha da yükselmektedir(49).

Tablo- 5

## Tarım Sektöründeki Karayolları (km)

	<u>Asfalt</u>	<u>Sta- bilize</u>	<u>Toprak</u>	<u>Geçit Ver- meyen</u>	<u>Toplam</u>	<u>Geçit Vermeyen Yol Ora- nı %</u>
Köy Yolları	2.778	85.185	41.007	43.133	172.103	25.0
Orman Yolları	-	6.574	68.049	69.557	144.360	48.0
Toplam	2.778	917.759	109.056	112.690	316.463	35.6

Kaynak: Necat BERBEROĞLU, Sanayi Öncelikli Ekonomik Geliş-  
mede Türkiye Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi  
Uygulaması, E.İ.T.İ.A. Yay. No: 235/156, Eskişehir  
1981, s.159, Tablo: 58.

Tarım sektörü için çok büyük önem taşıyan bir başka  
altyapı yatırımı ise, sulama hizmetleri olmaktadır. Sulanan  
toprakların genişletilebilmesi amacı ile yapılan yatırımlar,

(49) Türkiye Ticaret Odaları-Sanayi Odaları-Ticaret Borsa-  
ları Birliği, İktisadi Rapor, Ankara 1977, s.38.

toprağın verimliliğini ve üretimin doğal koşullara bağlılığını azaltabilmektedir.

Tablo- 6

Kırsal Kesimin Elektrifikasyonu

1980 Yılı Elektrifikasyon durumu	Yararlanan Köy Adet	Köy %	Yararlanan Köy Adet	Nüfusu %
Elektriği olan köy	18.250	51	16.435.055	70
Elektriksiz köy	<u>17.905</u>	<u>49</u>	<u>7.043.596</u>	<u>30</u>
T o p l a m	36.155	100	23.478.651	100

Kaynak: Köyisleri ve Kooperatifler Bakanlığı Raporu 1980,  
s.35, Tablo 11.

Tablo-6'da görüldüğü gibi, elektrik enerjisinden yararlanan köy sayısı, toplam köy sayısının yarısı kadardır. Kırsal kesimdeki nüfus açısından baktığımızda, toplam kırsal nüfusun % 70'ini oluşturmaktadır. Bu durum, kırsal kesimin küçük ve dağınık yerleşim özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Elektrik enerjisinin kırsal kesime ulaştırılması, kırsal nüfusun ışığa kavuşmasını, tarıma dayalı küçük sanayinin kırsal alanda kurulmasını ve bunların sonucu olarak kırsal alanda iş imkanları yaratılmasını ve köyden kente

göçün yavaşlatılmasını sağlayacaktır. Köyden kente göçün yarattığı açık işsizlikte böylece önlenecektir.

#### D. TARIM POLİTİKALARI

##### 1. Tarımsal Üretim Politikası

Tarım politikalarının amacı, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe bulunan sorunları kaldırmaktır.

Türkiye'de tarım sektöründe geçerli üretim politikaları izlenmemiştir. Bu nedenle, üretim geçmişteki tarım politikalarının etkisinde kalarak yapılmıştır. Üreticilerin üretim şeklini değiştirmekten yoksun olmaları nedeni ile, üretim açığı ya da üretim fazlalığı ortaya çıkmıştır. Böylece bazı ürünler teknik açıdan uygun olmayan yerlerde yetiştirilmiştir. Bazıları da büyük önem taşımalarına karşın yeteri kadar üretilmemiştir. Tarım ürünlerinin uygun olmayan yerlerde yetiştirilmesi, ekonomik olmamasına, ürünlerin bazı yıllarda çok bazı yıllarda az üretilmesine, ürünlerin fiyatlarının dalgalanmasına neden olmaktadır. Böylece tarım üreticilerinin gelirleri de istikrarsız olmaktadır(50). Bu durum tarım sektörünü istihdam açısından olumsuz yönde etkilemektedir.

---

(50) BERBEROĞLU, s.175.

## 2. Tarımsal Pazarlama Politikası

Türkiye tarımında etkin bir pazarlama politikası uygulanmamaktadır. Bu yüzden tarım üreticisi ürünü nereden, kime, hangi fiyattan satacağını bilememektedir. Tarım ürünleri de, iç ve dış talebi karşılayacak şekilde üretilmemektedir(51). Tarım da etkin bir pazarlama politikası uygulanmaması ve tarım ürünlerinin zamanla bozulan ürünler olması nedeni ile tarım üreticilerinin gelirleri olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu da tarım sektörünün istihdam açısından olumsuz yönde etkilenmesi demektir.

## 3. Tarımsal Fiyat ve Destekleme Politikası.

Devletin tarım sektörünü koruma ve desteklemesinde en önemli araç, fiyat ve destekleme politikasıdır(52). Fiyat ve destekleme politikasının amacı, tarımsal üretimin miktarını ve yönünü ülke çıkarlarına uygun bir biçimde düzenlemek, tarım ürünlerinin fiyatlarını dengelemek, fiyat dalgalanmalarını azaltmak ve tarımsal gelirleri arttırmaktır(53). Unutulmamalıdır ki, ülke nüfusunun yarısından

---

(51) DPT, Genel Tarım Politikaları ve Sorunları, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporları, Yay. No: DPT-1223, ÖİK 176, Ankara 1972, s.177.

(52) Ali ÖZGÜVEN, Tarım Ekonomisi ve Politikası, Bursa Uni. Yay. No: 3-001-105, Bursa 1977, s.222.

(53) Gündoğan ÇAĞAL, "Tarımsal Destekleme ve Fiyat Politikaları", Maliye, S.4, Ankara: Ağustos 1974, s.5-7.

fazlası tarım sektörünü temsil etmektedir. Tarımsal fiyat ve destekleme politikası iyi kullanılmadığı durumlarda tarım sektörünün istihdam açısından olumsuz etkilemektedir.

## II. TARIMDA GİZLİ VE MEVSİMLİK İŞSİZLİK

Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler nüfus artışının etkisi altındadır. Nüfus artışı tarımsal nüfusun toplam faal nüfustaki payında azalmayla birlikte gitse de, mutlak rakamlarla geçimlik ekonomideki nüfus büyüyebilir; Gelişme sürecinde tarımdaki işsizliğin azalması değil, artması söz konusu olabilir. Bu durum 1950'den bu yana Türk tarımında görülmektedir(54).

Türkiye tarımında işgücünün ortalama verimliliğinin yıllara göre sürekli bir artış göstermesi de, gizli işsizliğin azaldığı biçiminde bir görüşe yeterli kanıt sağlamaz. Buradaki verimlilik artışı, işgücü dışındaki girdilerce sağlanmış olabilir. Gerçekten, tarım sektöründe 1950 yılı temel olarak alındığında, işgücü ortalama verimliliği 1955, 1960, 1965 yıllarında sırasıyla 123.7; 150.0; 152.2 olmuştur. Fakat, bu dönem içinde işgücü dışındaki girdilerin kullanım miktarlarında ve verimliliklerinde çok önemli değişimler olmuştur(55).

---

(54) KAZGAN, s.74.

(55) Ülke EĞECİ, Tarımın Ekonomik Kalkınmadaki Yeri, DPT Yay. No: 364, Ankara 1966, s.11.



Devlet Planlama Teşkilatının yaptığı hesaplara göre, zaman içinde tarımdaki işsizlik şöyle bir gelişme göstermiştir: 1955'te, en yoğun çalışma dönemi olan Temmuz-Ağustos aylarında dahi üretim için gerekli olmayan tarımsal işgücü sayısı, 1955'te 400 bin, 1960'da 800 bin, 1968'de 950 bindir. 1970'de bunların sayılarının 1 milyonu aştığı tahmin edilmektedir. Artan gizli işsizlik sayısı, 1-50 dekar işletme büyüklükleri üzerinde yığılan sermaye birikimi ve teknolojik değişme olanakları bulunmayan geçimlik kesim ile ilgili sorundur. 1-50 dekara kadar olan tarımsal işletmelerin, 1952, 1963 ve 1970 sayımlarında bu ailelerin sayısı ve toplama oranları, sürekli olarak artmıştır. Aile başına kullanılan toprak miktarı, topraklardaki ekiliş genişlemesine rağmen, azalmıştır. Aile başına kullanılan toprak miktarı 20 yılda 20.3 dekardan 18.0 dekara inmiştir. Buna karşılık, 500 dekar ve daha büyük olan işletmelerde, eğilim tam bunun tersidir. Bunlar, 1952 sayımında toplam tarımsal ailelerin % 1.5'unu oluştururken, 1963 ve 1970 sayımlarında % 0,5'e inmiştir. İşledikleri topraklar toplamın % 11'ini her iki dönemde de oluşturmuştur. 1952-70 yılları arasında tarımsal aile sayısı 2.5 milyondan 4.2 milyona çıkmıştır. Bunun içinde, 1-50 dekar arası toprak işleyen ailelerin oranı % 62.1'den % 75.1'e yükselmiştir(56). Küçük toprak birimleri üzerinde yığılan köylü aile sayısı büyük artışlar gösterirken,

---

(56) KAZGAN, s.77.

bir taraftan da tarımsal işletmelerin daha fazla toprak kullanabiliyor olması, zaman içinde bu iki temel üretim faktörü miktarındaki artışın, tarımsal aile başına kullanımında ters yönlü bir gelişimi izlediğini göstermektedir. Türkiye tarımında gizli işsizliğin bulunduğu kabul edilmektedir. Gizli işsizliğin var olması, ortalama üretim miktarının düşük olması sonucunu doğurarak tarımsal gelirlerin düşük bir düzeyde kalmasına neden olmaktadır.

Tarımda en önemli istihdam sorunu mevsimlik işsizliktir. Mevsimlik işsizlik mevcut teknolojik seviyede tarımda ayrılamayan fakat yıl içinde uzun bir süre kullanılmayan işgücüdür. 1967 yılında tarımda istihdamın en düşük olduğu Aralık-Şubat aylarında mevsimlik işsiz sayısı 7.8 milyon kişi ve mevsimlik işsizlik oranı ise % 77.3 olmuştur. 1980'li yıllarda da tarımda mevsimlik işsiz sayısında, 1967 yılına göre önemli bir değişme olmamıştır(57).

Mevsimlik işsizlik, tarım ürünleri üretiminin mevsimlik yapıya yani belirli bir zamanda bitirilmesi zorunluluğundan ileri gelmektedir.

Tablo-7'de görüldüğü gibi Türkiye'de toplamı 10 milyonun üstünde iktisaden faal tarımsal nüfusun, 7.6 milyonu

---

(57) Cengiz AKIN, "Tarımda İşgücü ve İstihdam" DPT 2. İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981, s.97.

kendi hesabına ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bu durumda tarım sektöründeki işgücünün ölü dönemde

Tablo- 7

## Tarımda İşgücü Dağılımı

<u>İşgücü Niteliği</u>	<u>Hane Halkı</u>	<u>Oran %</u>
Ücretli	1.082.904 kişi	10.79
İşveren	18.501 kişi	0.19
Kendi hesabına çalışan	2.253.321 kişi	22.15
Ücretsiz aile işçisi	5.440.839 kişi	54.21
İşi bilmeyen	<u>1.240.148 kişi</u>	<u>12.36</u>
T o p l a m	10.035.708 kişi	100.00

Kaynak: D.İ.E. Tarım Sayımı Sonuçları 1980, s.66, Tablo: 6.

işten çıkartılıp, üretimin doğal koşullarının etkisinden kurtarılması mümkün olmamaktadır. Ayrıca, tarım sektöründeki üreticilerin yılın her ayında faal olabilmesi için yoğun, çalışma dönemlerinin birbirini izlediği ürünleri üretilmesi de tarım sektöründeki sermaye miktarının kısıtlı olması nedeniyle sınırlandırılmaktadır. Ayrıca tarımda çalışma genellikle açık havada yapıldığı için çalışılabilir gün sayısı hava koşulları tarafından da kısıtlanmak-

tadır. Türkiye tarımında mevsimlik işsizlik kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmakta ve çok büyük boyutlara ulaşmaktadır.

Gizli işsizlik veya mevsimlik işsizlik toprak dağılımının alt ucunda, küçülen toprak yüzölçümü üzerinde kalabalıklaşan köylü ailelerine özgü bir olgudur. Genişleyen tarım topraklarını çalıştıran, gerekli sermaye yatırımlarını yapabilecek güçteki büyük işletmelerdir. Gizli işsizlik ya da mevsimlik işsizlik sermaye yatırımı yapabilen teknolojiyi değiştiren, işlediği yüzölçümünü genişleten, ücretli işçi kullanan ticari kesim için söz konusu değildir.

### III. ORTAKÇILIK VE KİRACILIK

Türkiye'de yaygın olan bir işletme şekli de ortakçılık ve kiracılıktır. Bölgelere, ürün cinsine, tarafların üretim masrafları ve işlerine katılma derecesine göre çok çeşitli ortakçılık şekli vardır. Türkiye'de kira ve ortakçılık benzeri şekillerde başkasının toprağını işleyenler 1970 tarım sayımı sonuçlarına göre, 435.629 olup toplam işletmelerin % 14'ünü oluşturmaktadır. Ancak bunların içinde kendi mülk toprağı olduğu halde başkalarından kira veya ortak arazi tutanlar da vardır. Hiç toprağı olmayan ve sadece başkalarının arazisini işleyen 101.226 işletme vardır. Tüm işletmelerin % 3,3'ünü oluşturur(58).

---

(58) TALİM, s.43.

Marabacı, yarıcı, şekerçi, ortakçı; gibi isimler verilen bu usülü üç grupta toplamak mümkündür.

- Birden çok ortakçı tarafından işletilen çiftlikler: Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bazı büyük işletmelerde arazi kısımlara ayrılarak ortakçılara işletilmekte ve elde edilen ürünün % 40'ı ortakçıya, % 60'ı mal sahibine bırakılmaktadır. Son on yılda meydana gelen makinalaşma sonucu büyük işletmeler ortakçı sayısını azaltmaya hatta bu usülü tamamen kaldırmaya başlamışlardır.

- Tek işletme ortakçılığı: Ülkenin hemen hemen her bölgesinde geçimini tarım dışından sağlayan veya çiftçilik yapamayacak durumda olan toprak sahipleri, arazilerini ortağa vermek suretiyle işletirler. Ülkede en yaygın olan ortakçılık şekli budur. Diş ülkelere işçi olarak gidenler, kentlerde çalışan birçok aileler, yaşlı kimseler, okuyan ve askere giden gençler arazilerini satmak yerine ortağa vermekle ek bir gelir sağlamaktadırlar. Ortakçılara mal sahibi gibi devlet hizmetlerinden ve yardımlarından faydalanma imkanı sağlamak ve ortaklık sözleşmelerini disiplin altına almak gerekmektedir.

- Birden çok işletmenin bir ortağa verilmesi: Birçok küçük çiftçi makina gücü olmadığı için arazisini traktör sahiplerine, ortağa vermekte ve kendileri hayvancılık ve başka işlerde tarım işçiliği yapmaktadır. Bu ortakçılık şekli makinalaşmanın hızla gelişmesi sonucu doğan bir olu-

şundur. Zamanla bu usûlün çok daha hızlı bir şekilde artacağı sanılmaktadır. Bu oluşumun yaratacağı sosyal değişiklikleri şimdiden hesaba katmak ve köyden kente nüfus akımını arttıracaklarını kabul etmek lazımdır.

Ortakçılık yolu ile işletilen işletmeler % 35 civarında olduğu halde, kiracılık % 4'ü geçmemiştir. Bu işletme şeklinin ülkede yerleşmemesinin sebebi arazisini kiraya verenlerin kira bedilini peşin istemesi ve arazisinden tamamen kopmaya razı olmamasıdır. Kira ile işletmeye köylüden çok köyde arazisi olan, köyde ilişkisi kalmamış şehirli tercih etmektedir. Kiracılık sözleşmesini yasal esaslara bağlanması, kira başlangıcı süresi, bedelin ödenmesi, arazinin üçüncü kişiye devri toprakların sömürülmesinin önlenmesi, erozyon çoraklaşma gibi konuların ele alınması gerekmektedir(59).

#### IV. TARIMDA TEKNOLOJİK DEĞİŞİM

Teknolojik gelişmeyle tarımsal işgücü için çok önemli olan mevsimlik işsizlik ve gizli işsizlik sorunu gözönünde tutulmalı ve ortadan kalkması için gerekli çalışma düzeni kurulmalıdır. Toprakların iyileştirilmesi, sulama,

---

(59) Ziya ARIKÖKOĞLU, "Tarımın Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi", II. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981, s.69.

gübreleme, teknik bilginin arttırılması, tarımsal artı ürünlerin elde edilmesi demektir. Artı ürünün değerlendirilmesi tarıma dayalı sanayi kurmakla mümkündür. Konserve, meyva suları sanayi, et kombinaları, süt ve mamülleri sanayi vb. artı ürün sağlama ve bu ürünün saklanması, ulaştırılması için pazarlar oluşturma önemli istihdam alanları yaratır. Öte yandan toprakların iyileştirilmesi ve ürünün işlenmesi için çok ileri teknoloji gerekli değildir. Bu teknolojinin ve araçların Türkiye koşullarına ve ihtiyaçlarına göre tüketimi, geliştirilmesi Türkiye içinde sağlanabilir.

Türkiye bir tarım ülkesidir. Nüfusun sürekli artış içinde bulunması gerek gıda maddeleri tüketimi gerekse ekonomik gelişme yönündeki aşamaları için ilkel tarım düzeyinden sıyrılarak ileri tarım-sanayi düzenine aşama yapması gerekir.

Türkiye tarımında büyük ölçüde modern girdi kullanımının yaygınlaşması 1950'lerden bu yana ürün verimliliklerinde meydana gelen yükselmeler yol açmıştır. Böylece aynı topraktan daha çok ürün alan çiftçinin pazara sunabileceği ürünü çoğaltmış, pazara açılma olgusunun da etkisiyle geçimlik kesimin bir bölümü güçte olsa yaşamlarını sürdürebilme olanağı bulmuştur(60).

---

(60) Oktay VARLIER, Türkiye Tarımında Yapısal Değişme Teknoloji ve Toprak Bölüşümü, DPT Yay. No: 1636, Ankara 1978, s.123.

Tablo- 8

## Tarım Sektöründe Tarımsal Alet ve Makina Sayılarında Değişmeler

	1948	1953	1960	1973	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
<u>Geleneksel</u>												
Karasaban	1.625.398	1.896.274	1.991.250	1.555.313	1.381.142	1.340.712	1.126.230	1.024.312	984.591	953.292	929.135	823.781
Döven	-	1.827.512	2.202.453	1.882.885	1.446.922	1.322.618	1.124.404	985.922	911.763	932.453	804.397	756.226
<u>Modern</u>												
Traktör	1.756	35.670	42.136	156.139	243.066	281.802	313.518	370.259	402.777	437.367	458.714	491.808
Traktörle çekilen ekim makinası	162	6.169	8.343	25.326	42.183	49.486	56.291	64.275	79.115	85.218	85.925	114.543
Biçer-döver	268	4.458	5.554	10.023	11.245	12.586	19.874	11.771	12.583	13.667	13.100	13.477
Harman makinası	430	1.171	2.536	29.125	17.647	21.338	29.853	34.692	42.247	39.953	41.305	48.482
Motopomp	253	5.389	22.557	100.754	125.683	108.930	136.848	153.867	186.018	203.435	222.570	229.840
Santrifüj pompa	1.038	4.527	11.814	36.385	48.140	49.392	54.749	51.735	63.581	60.936	63.581	40.683

Kaynak: D.İ.E. Tarım İstatistikleri Özetleri 1983, s.20, Tablo 28.



Tablo-8'de kullanılan geleneksel ve modern alet ve makinaların sayısında 1948-1982 döneminde meydana gelen gelişmeler verilmiştir. Geleneksel tarım aletleri karasaban ve döven sayısı 1960 yılına kadar artmış ve sonra düşmeye başlamıştır. Özellikle 1950'li yıllarda tarıma yeni açılan arazilerde genişleyen tarım toprakları, traktör sayısının yetersiz olması nedeniyle, büyük ölçüde geleneksel karasabanlarla işlenmiştir. Ancak, traktörün Türkiye tarımına girişi, o zamana kadar işlenmeyen alanların sürülme alınmasına olanak vermiştir.

1950'lerde Türkiye tarımına girmeye başlayan traktörün işlediği alanlar 1960'ların ikinci yarısından sonra önemli boyutlara erişmiştir. 1950'de traktörle işlenen alanların toplam işlenen alanlar içindeki payı % 10'un altındayken bu oran günümüzde % 75'e ulaşmıştır. Özellikle 1970'ten sonra traktörle işlenen alanlarda önemli bir sıçrama görülmektedir. Bunda traktör sahibi olmayan küçük çiftçilerin artık traktör kiralayarak topraklarını işlemeye başlamalarının etkisi büyüktür. 1948'de yalnızca birkaç yüz dolaylarında olan çeşitli modern tarım alet ve makinalarının sayısı günümüzde çok büyük rakamlara ulaşmıştır. Fakat Türkiye tarımının tamamen makinalaştığını ileri sürmek yanıltıcı olur. İşlenen toprakların yaklaşık dörtte biri hala geleneksel tarım aletleriyle sürülmektedir. Karasaban ve döven sayısının 1.4 milyon dolaylarında olması,

Tablo- 9

## Türkiye Tarımında Modern Girdilerin Kullanım Miktarı

	<u>1950</u>	<u>1960</u>	<u>1973</u>	<u>1975</u>	<u>1977</u>	<u>1983</u>
<u>Suni gübre kullanımı</u>						
Suni gübre kullanımı (binton)	42	107	3.720	3.692	65.77	12.325
Gübrelenen alan (bin Ha.)	50	130	6.525	6.700		
Toplam işlenen (nadas hariç) alana oranı (%)	0,04	0,07	33,74	34,00		
<u>Traktör kullanımı</u>						
Traktörle işlenen alan (000 Ha.)	1.244	3.160	11.710	18.230		
Toplam işlenen alana (nadas dahil) oranı (%)	8,6	13,6	46,8	74,3		
<u>Sulama</u>						
Sulanan alan (000 Ha.)	800	1.177	2.100	2.232		
Toplam işlenen (nadaslı) alana oranı (%)	0,6	5,1	8,4	9,5		
<u>Tarımsal mücadele ilaçları</u>						
Tarımsal mücadele ilaçları kullanımı (ton)	9.538	23.425	62.000	-		

Kaynak: D.İ.E. Tarım İstatistikleri Özeti 1983, s.20, Tablo:28.

çiftçilerin yarıya yakın bir bölümünün hala geleneksel aletleri kullandığını gösteriyor(61).

Tablo-9'da görüldüğü gibi, Türkiye'de sulanan alanları 1950'lerden bu yana önemli ölçüde yükseltmekle birlikte, işlenen alanlar içindeki payı yine çok düşüktür. İşlenen alanlar içinde sulanan arazinin payı % 9.5'tir. Öte yandan Türkiye'de sulanabilir 8.5 milyon hektar arazinin ancak % 16.7'sinde sulama şebekesi kurulmuştur.

5. Bey Yıllık Kalkınma Planında sulanabilir alanların ancak % 36,5'i sulanmaktadır. 5. B.Y.K.P.'da bu oranın % 46'ya çıkacağı hesaplanmaktadır(62).

Toplam sulanan arazi ise sulanabilir alanların ancak dördte biri kadardır. Sulama olmadan diğer girdilerin verimlilik üzerindeki etkilerinin sınırlı olduğu düşünülürse, yıllık tüketilebilir su potansiyelinin ancak % 21'ini kullan Türkiye'nin bu alanda önemli gelişmeler sağlamanın gereği ortadadır.

Tablo-9'da görüldüğü gibi, 1950'lerden bu yana yapay gübre ve tarımsal mücadele ilaçları kullanımında da önemli gelişmeler olmuştur. 1950'de işlenen alanların ancak

---

(61) VARLIER, s.123.

(62) "Türkiye'de Tarım Alanlarının Ancak % 36.5'i sulanıyor", Türkiye İktisat Gazetesi, 10 Mayıs 1984, s.3.

onbinde 4'ünde yapay gübre kullanılırken, günümüzde bu pay % 34'e yükselmiştir. Tarımsal mücadele ilaçları tüketiminde 1973'de 1950'de tüketilen miktarın 6,5 katı artmıştır, bu sayısal gelişmeler tarımda ürün verimliliğinin yükselmesine yol açan temel nedenler olarak düşünülebilir. Tüm bu gelişmelere karşın, günümüzde Türkiye, tarımın gelişmiş ülkelerdeki tarımsal modernleşme düzeyine eriştiğini ileri sürmek fazla iyimserlik olur. Ancak 1980'ler Türkiye'sinin tarımsal yapı ve teknolojisinin 1950'lerden büyük ölçüde farklı olduğunu rakamlar göstermektedir.

Hızla şehirleşme olgusu sonucunda kırsal yörelerde tarımla uğraşan nüfusun oransal azalışı da mekanizasyonun önemini arttıran etkidir (63). Hızlı nüfus artışı nedeniyle nüfusun artan beslenme ve giyinme ihtiyacını karşılamak, sanayinin aradığı tarımsal hammaddeyi ve ihracatı geliştirmek bakımından temel sorun, tarımda üretim ve verimliliğin arttırılması ile mümkündür. Ancak, ülkemizde geçimlik ve ticari kesim tarlaları çok parçalı ve parselleri dağınıktır. Bu durum makineleşmeyi geçiktiren nedenlerden biri olduğu gibi, mekanizasyonun verimini ne de olsa düşünen bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Tarım alet ve makineleri imalat sanayinin, bakım ve tamir hizmetlerinin,

---

(63) Türkiye Ziraat Odaları Birliği XI. Genel Kurul, Ziraat ve İktisadi Durum Raporu, Yay. No: 123, Ankara 1977, s.332.

yedek parça ve akaryakıt satıcılığı ile diğer işlerin genişlemesi sonucu, yeni iş alanlarının açılmasıyla tarım sektöründe doğabilecek işsizlik önlenebilecektir.

Türkiye'de yapay gübre, ilaç ve traktör kullanımının tarım işletmeleri arasında çok yaygın biçimde kullanılmaktadır. Tüm ürün türlerinde geçimlik kesimin yaygın biçimde yapay gübre kullanması ve tarımsal ilaçlama yapması bu işletmelerin toprak verimliliğinin yükselmesine ve böylece üreticilerin elinde pazara sürecektir daha fazla ürünün kalmasına yol açmakta, yüksek destekleme fiyatları da buna eklenince, bu işletmelerin en azından bir kısmının yaşamlarını sürdürebilme olanağı doğmaktadır.

Bu ürün türünde gerekli emek girdisinin 1963'ten günümüze kadar azaldığı izlenmiştir. Bu azalma tarımdaki emek verimliliğinin artışından ileri gelmektedir. Tarımda özellikle makinalaşma eğilimlerinin hızla yoğunlaşması emeğin verimliliğini arttırmaktadır. Özellikle traktörün belli ölçüde tarımsal işgücünü açığa çıkarıcı etkisi vardır. Ancak, traktörün Türkiye tarımına girmesiyle tarımda ortaya çıkan yan faktörler nedeniyle bu açığa çıkarma işleminin çok yüksek olmadığı görülmektedir. Öte yandan yapay gübre, tarımsal ilaçlama gibi emek yoğun modern girdi kullanımının yaygınlaşması ise tarım kesiminde emek gereğini arttırıcı yönde etkilemektedir. Fakat, tarım sektöründe gözlenen şudur ki; geçimlik kesimin sermaye birikimine ve teknolojik değişime pek katkısı yoktur. Sermaye

birikimi ve teknolojik değişim ticari kesim tarafından gerçekleşmektedir. Geçimlik kesimde teknolojik gelişmenin olmamasıyla işgücü verimliliği değişmemektedir. Artan mutlak tarım nüfusunu da göz önüne alınca gizli işsizliğin, geçimlik kesimde artmakta olduğunu söyleyebiliriz. Ticari kesimde ise teknolojik gelişmenin var olmasıyla işgücüne talep azalacaktır. Fakat yeni teknoloji ile yeni iş sahaları açılacaktır. Hem gizli işsizlik azaltılacak, hem de fazla olan işgücüne yani teknolojinin yarattığı iş sahalarında istihdam imkanı sağlanacaktır. Tarım sektörünün teknolojik değişimi ile fazla işgücü diğer sektörlerde iş bulamazlarsa tarımın yarattığı gizli işsizlik, açık işsizliğe dönüşecektir.

#### V. TARIM SEKTÖRÜNÜN SOSYOLOJİK YAPISI

Sosyo-kültürel yapının gelişmesi açısından nüfus sorunu çok büyük bir önem taşımaktadır. Köy nüfusunun tarımsal üretimden ve tarımsal gelirden yeterli pay alabilmesini sağlamak için, nüfus planlaması hizmetlerine ağırlık verilmesi gerekmektedir(65).

Tarım sektöründe gelir artış hızı düşük kaldığı müddetçe bu sektörün istihdam yaratma kapasitesi de düşük

---

(65) M. Ögüt YAZMAN, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara 1973, s.333.

kalacak ve bu sektörden tarım dışına doğru aktif nüfus göçleri devam edecektir.

Türk tarımındaki toprak dağılımı ve kullanımındaki dengesizlik, tarımda makinalaşmanın yarattığı insan gücüne olan ihtiyacın azalması, tarım ürünlerinin tam olarak değerlendirilmemesi, kırsal alandaki gelir düşüklüğü, ekonomik ve sosyal altyapı yetersizliği, şehirlerin sosyal ve kültürel imkanlarının çekiciliği gibi nedenler köyden kente göç olayını yaratmıştır. Bu olay halen devam etmektedir.

Köy nüfusunun, il ve ilçe merkezlerinin sınırları dışında kalan küçük yerleşim birimlerinde yaşayan ve geçimlerini genellikle tarımdan sağlayan nüfustur(66).

Tablo-11'de görüldüğü gibi köy nüfusu 1980 genel nüfus sayımına göre 25 milyonun üstünde olup, toplam nüfusunun % 56'sıdır. Tablo-11'de köy ve şehir nüfuslarının genel nüfusa göre gelişimlerini izlemek mümkündür.

Köydeki nüfus oranının gittikçe azalmakla birlikte mutlak nüfus artışının devam etmekte olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, köylerden artan nüfus, bulunduğu yerde geçinemediği için şehirlere doğru göç etmeye başlamış ve insan gücü istihdamı sorunu büyük boyutlara ulaşmıştır.

---

(66) Cavit O. TÜTENGİL, Türk Köy Sorunu, Kıtış Yayınları, İstanbul 1969.

1980 nüfus sayımına göre, yıllık artış hızı şehirlerde % 30,5 ve köylerde % 13,3'tür. Nüfus artış hızını doğum ve ölümlerin yanısıra göçler de belirlediğine göre köylerde görülen artış hızındaki düşme göç nedenine bağlıdır.

Tablo- 10

## Şehir ve Köy Nüfusları, Oranları

Yıllar	Ş e h i r l e r				K ö y l e r (Bin)		
	Toplam	Nüfus	%	Yıllık Artış(%)	Nüfus	%	Yıllık Artış(%)
1927	13.648	3.306	24,2	-	10.342	75,8	-
1935	16.158	3.803	23,5	17,5	12.355	76,6	22,2
1940	17.821	4.346	24,4	26,7	13.475	75,6	17,3
1945	18.790	4.687	24,9	15,1	14.103	75,1	9,1
1950	20.947	5.244	25,0	22,5	15.703	75,0	21,5
1955	24.065	6.927	28,8	55,7	17.138	71,2	17,5
1960	27.755	8.860	31,9	49,2	18.891	68,1	19,5
1965	31.391	10.806	34,4	39,7	20.585	65,6	17,1
1970	35.605	13.691	38,5	47,3	21.914	61,5	12,5
1975	40.348	16.869	41,8	41,8	21.479	58,2	13,8
1980	44.737	19.645	43,9	30,5	25.092	56,1	13,3

Kaynak: Selahattin GÜMAN, "Köylerin Kalkındırılması" DPT 2. Türkiye İktisat Kongresi Sosyal Gelişme ve İstihdam Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981, s.334, Tablo: 1.



Kırsal kesimin adet, göreneklerine bağlı olması nedeni ile, geçimlik kesimin başkasına ait yerlerde çalışmasının ayıp olduğu, onur kırıcı olduğu düşüncesi vardı. Örneğin, Trakya'da Batos'da işçi bulmak oldukça zorlaşmıştır. Geçimlik kesimde gizli işsizliğin var olmasına rağmen başkası hesabına çalışmamak isteği vardır. Özellikle kadın işgücüne çalışmak yasaktır. Bu yüzden Trakya Batos'da yöresel işçi bulunmayınca yüksek ücret vererek diğer yörelerden işçi çekilmiştir(67). Tabii ki, bu durum günümüzde oldukça azalmıştır.

Az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de tarımdaki gizli işsizlik ya da köyden şehre göçün bir sonucu olarak açık işsizlik halini almaktadır. Gezici satıcıların ve hizmetlilerin sayısını çoğaltmaktadır.

Köyden kente olan göç olayı istihdamın sektörel dağılımını da etkilemektedir. 1972 yılında % 66,9'u tarımda çalışırken bu oran 1977'de % 61,8'e düşmüştür. Hizmetlerde oran % 19,1'den % 22'ye çıkmıştır. İmalat sanayinde (inşaat dahil) çalışanların oranı ise % 14,0'den % 16,2'ye çıkmıştır(68).

---

(67) Güneri AKALIN, Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı Vergileme ve Gelişme, SBF Yay. No: 384, Ankara 1975, s.33.

(68) GÜMAN, s.335.

Kırsal kesimde toprak sahipliği işsizliğin varolduğu bir ülkede çiftçinin kolayca vazgeçemeyeceği bir güvencedir. Bu nedenle çiftçi ailesinin bir bölümü köyde kalırken, bir ya da birkaç üyesi kente gelmekte ya da ticari tarım kesiminde tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Böylece, geçimlik kesim topraklarını elden çıkartmadan gelirlerini ücret tarım dışı küçük üreticilik geliri gibi yangelirlerle destekleme olanağı bulmaktadır.

Köyden şehre göç hareketi karşı konulacak bir hareket değil, düzenlenecek ve yön verilecek bir harekettir.

Ülkemiz nüfus istatistiklerine göre, 19.6 milyon olan toplam kadın nüfusunun 7.8 milyonu şehir kesiminde, 14,8 milyonu kırsal kesimde yaşamaktadır(69). Az gelişmiş ülkelerde kadın istihdamı tarım, gelişmiş ülkelerde ise hizmet sektöründedir. Tarım sektöründe her çalışan yüz kişinin elli biri kadındır. Başka deyişle, Türkiye'de tarım faaliyetleri gerçekte kadınlar tarafından yürütülmektedir. Endüstride çalışan her yüz kadın işgücünün altısı, hizmetlerde çalışan her yüz kadın işgücünün sadece onu kadındır(70).

---

(69) Türkiye Ziraat Odaları Birliği XI. Genel Kurul, Zirai ve İktisadi Durum Raporu, s.450.

(70) M.P.M., "Türkiye'de İşgücü İçinde Tarım İşgücünün Bünyesi ve Özellikleri Tebliği", Tarımsal İşgücü Sorunları Semineri, M.P.M. Yay. No: 99, s.246.

## Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

### TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM YARATMANIN YOLLARI

#### I. TARIMSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRME

##### A. SU KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİ

Sulama verime etkidevve yoğun tarıma geçişte en önemli faktördür. Bitkilerin yıllık su tüketimi üzerinde yapılan araştırmalara göre nemli bölgelere bile bitkilerin yetiştirme devrelerinde görülen kısa süreli kuraklık, yetiştirilen bitkiye bağlı olarak üretimde % 20-70 arasında düşmeye sebep olmaktadır. Oysa Türkiye'de Doğu Karadeniz bölgesinde küçük bir şerit dışında tarım arazilerinin % 96'sı normal üretim için bitki gelişme devresinde yeterli

yağış alamamaktadır(71). Bu nedenle Türkiye'de sulamanın verime etkisi büyük olmaktadır. Sulama üretimi arttırmanın yanında işgücü talebini de büyük ölçüde arttırmaktadır. Türkiye'de 1975 yılı ürün bileşimine göre kuru ve sulu arazilerde bir hektara ortalama işgücü ihtiyacı hesaplanmıştır. Buna göre, kuru araziden sulu araziye geçişle yaklaşık 4,4 katı işgücü istihdamı artmaktadır(72).

Topraksu Genel Müdürlüğünce yapılmış olan Türkiye Geliştirilmiş Toprak Haritası etütlerine göre Türkiye'de 25,3 milyon hektar arazi sulamaya uygundur. Ancak sulamaya uygun geniş arazilerin bulunduğu yerlerde yeterli suyun bulunmaması nedeniyle sulanabilecek arazi potansiyeli 8,5 milyon hektar olmaktadır(73). Sulanan alanların geliştirilmesi yanında sulama oranlarının artırılması yoğun tarıma geçiş daha hızlı olacaktır. İstihdam olanakları daha fazla artacaktır.

#### B. NADAS ALANLARININ AZALTILMASI

Türkiye de Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere geçit bölgelerinde kurak ve yarı kurak iklim

---

(71) Cengiz AKIN, "Tarımda İşgücü ve İstihdam", D.P.T. 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, D.P.T. Yayın No: 1783, s.93.

(72) A.g.e., s.103.

(73) A.g.e., s.104.

özelliği görülmektedir. Bu geniş planda bir yıllık yağışlar bitki yetiştirme için yeterli olmadığından iki yıllık yağışlardan faydalanmak için ekim-nadas-ekim nöbeti uygulanmaktadır(74). Yemeklik ve yemlik baklagillerin ekim nöbetinde yer alması bu bölgelerde iki yılda bir ürün yerine her yıl ürün alınacağından katma değer artışı yanında yoğun tarıma geçilmiş olacaktır. Bu gelişme ise tarımda istihdam sorununun çözümüne yardımcı olacaktır.

### C. İKİNCİ ÜRÜNÜN YETİŞTİRİLMESİ

Türkiye'de Akdeniz ve Ege Bölgesi gibi iklim şartları bakımından uygun olan ve sulama imkanları bulunan sahil bölgelerinde bir yılda iki ürün yetiştirilmesi mümkündür. Bu iki bölge dışında iklim şartları bakımından ikinci ürün yetiştirilmesine uygun olan Güneydoğu Anadolu bölgesinin sulama imkanlarının geliştirilmesi ile ikinci ürün yetiştirilme imkanları daha fazla artacaktır(75). Türkiye'de ikinci ürün yetiştirilmesinin gelişmesi ile tarımda katma değer ve istihdam artışı sağlanacaktır.

---

(74) Haluk CİLLOV, "Tarımsal Potansiyelimizin Önemi", İstanbul Ticaret Odası, S.22 (Ocak 1981), s.7.

(75) Celal ER, "Türk Tarımındaki Gelişmeler", Karınca, S.48 (Mayıs 1981), s.5.

#### D. BAĞ-BAHÇE TARIMININ GELİŞTİRİLMESİ

Bağ-bahçe tarımı milli gelire katkısı yanında özellikle ihracatımız içindeki payı ve istihdam imkanları bakımından ulusal ekonomide önemli yeri vardır. Ancak, Türkiye'de bağ-bahçe tarımında yoğun tarım uygulaması Akdeniz, Ege ve Marmara gibi sahil bölgelerinde bir kaç ürün ile yeni gelişme alanları dışında yeterli düzeyde yapılmamaktadır. Bunun sonucu, zeytin, fındık gibi bazı ürünlerde yıllara göre önemli verim dalgalanmaları meydana gelmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'de bir çok meyvenin gen merkezi durumunda olduğundan orman içi ve orman dışı alanlarda çok sayıda yabani meyve türleri bulunmaktadır. Bu meyvelerin açılanması sonucu bağ-bahçe alanlarını genişletmek mümkündür(76). Türkiye'de bağ-bahçe alanlarının genişlemesi ve yoğun tarımın yaygınlaşması ile katma değer ve istihdam büyük oranda artacaktır.

#### E. BİTKİSEL ÜRÜNLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Kırsal alanda, bitkisel üretim tarım sektörü faaliyetleri içinde en önemli yere sahiptir. Bu önem hem yarattığı katma değer, hem ülke nüfusunun beslenmesi, hem de

---

(76) AKIN, s.106.

sanayiye sağladığı hammadde ile kendisini göstermektedir(77).

Türkiye gerek yetişen ve gerekse yetiştirilen birçok bitkinin gen merkezidir. Bitkisel kaynaklar hızla azalmaya ve bazı türler de ortadan kalkmaya başlamıştır. Bitkisel kaynaklardan yararlanarak ve verim gücü yüksek çeşitler elde ederek üretim artırılabilir(78).

Bitkisel üretimin artırılması için alınması gereken tedbirler şunlardır:

- Çiftçiye tohum, fidan, fide, aşı kalemi sağlanması
- Uygun fiyat, yeterli miktar ve iyi kalite gübre temin edilmesi
- Tarımın iklim ve toprak şartlarına uygun şekilde mekanizasyonu
- Tarımsal madde, ilaç, gereç ve araçlar için uygun faizle kredi verilmesi

---

(77) D.P.T. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Kırsal Kalkınma , D.P.T. No: 1960, ÖİK No: 307, Ankara 1984, s.53.

(78) D.P.T. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Genel Tarım Sorunları, D.P.T. Yay. No: 1627, ÖİK No: 285, Ankara 1977, s.29.

- Çiftçilere yeter derecede teknik yardım ve mesleki hizmetlerin götürülmesi
- Çiftçilerin ekonomik faaliyet bakımından teşkilatlanması
- Tarım ürünlerinin zamanında ve iyi fiyatla toplanması
- Su kaynaklarından geniş çapta faydalanılması
- Tarımsal üretimin iç ve dış pazar taleplerine göre planlanmasıdır(79).

Bu önlemler alındığında bitkisel üretim gelişerek tarım sektöründe istihdam sağlanacaktır.

#### 1. Gübre, Tohumluk ve Tarım İlaçlarının Yaygınlaştırılması

Bitkisel ürünlerin geliştirilmesi için gübre kullanımını arttırılmalıdır. Tarımın potansiyeline uygun modern tohumluk endüstrisinin özel sektörü de kapsayacak biçimde oluşturulmasına imkan verecek düzenlemeler yapılmalıdır(80).

---

(79) DPT, Tarımdaki Gelişmeler ve Sorunlar, Ankara 1975 s.11.

(80) DPT, 1985 Yılı Programı, DPT Yay. No: 1981, Ankara 1985, s.105.



Türkiye'de ekili, dikili alanların % 30 kadarı gübrelenmektedir. Oysa su ile birlikte, gübre verimi arttıran en önemli girdidir. Gübrenin en önemli sorunları, hammadde tıkanıklıkları ve yurt içi dağıtım sistemindeki yetersizliklerdir. Güney Doğu fosfat yataklarının işletmeye açılması, kömüre dayalı azotlu gübre üretimine hız verilmesi, ulaşım sisteminin geliştirilmesi, bölgesel depo kapasitelerinin arttırılması ve kredi imkanlarının açılması zorunludur(81).

Yüksek verimli tohumluk, verim artışları için önemli bir girdidir. Tohum üretim ve dağıtımını engelleyen en önemli sorunlar, ıslah çalışmaları yetersizliği tohumluk fiyatlarının yüksek oluşu, kredi imkanlarının darlığı ve organizasyon bozukluğudur. Komunun sahibi ve sorumlusu olacak bir kuruluşu ve özel sektörü harekete geçirecek tedbirlere ihtiyaç vardır. Özel tohum yetiştiriciliği ve tohumluk endüstrisinin kurulması gereklidir.

Türkiye'de ilaç ihtiyacı 100 bin tonun üzerindedir. Halen bunun yarısı kadar bir miktar kullanılmaktadır. Çiftçi ilacın değerini anlamıştır. Problem, ilaç arzının sınırlı olması ve çiftçinin istediği ilacı zamanında bulamamasıdır. Darlık nedeniyle ilaç fiyatları zaman zaman ekonomik olmayan düzeylere ulaşmaktadır. Yurt içinde yapılmayan

---

(81) DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Tanıtıcı Yayınlar Servisi: 1, Tarım, Ankara 1985, s.20.

ilaçlar için dış firmalarla bağlantılara gidilmesi ve tüketim hacminin 100 bin tona çıkarılması hedef alınmalıdır(82).

#### F. HAYVANCILIĞIN GELİŞTİRİLMESİ

Türkiye'de, hayvancılığa uygun ve hayvan sayısı yüksek olmasına rağmen verim seviyesi düşük olduğundan hayvansal üretim seviyesi çok düşüktür. Türkiye'de hayvan beslenmesi büyük ölçüde mer'aya dayanmakta ve işgücü ihtiyacı düşük seviyede kalmaktadır(83). Türkiye'de ahır hayvancılığına geçişle birlikte üretim dolayısıyla katma değer artışı yanında istihdam imkanı da büyük ölçüde artacaktır. Hayvancılık faaliyetleri mevsimlik değildir. Bütün yıl devam etmektedir. Bu nedenle, hayvancılığın geliştirilmesiyle mevsimlik işsizlik büyük oranda azalacaktır. Ahır hayvancılığı daha yoğun bakım şartlarını dolayısıyla işgücü talebini artırdığı gibi verim artışı da daha fazla işgücü kullanımını gerektirmektedir.

Hayvancılığın geliştirilmesi, yeni istihdam olanakları yaratılması için aşağıdaki önlemlerin alınması gerekir.

---

(82) DPT, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Genel Tarım Sorunları, s.19.

(83) Rasih DEMİRCİ, "İşsizlik Meselesi ve Tarım", Karınca, S.49 (Nisan 1982), s.21.

## 1. Mer'aların Islah ve Bakımı

Türkiye'de hayvan sayısı çok yüksek ve hayvancılık büyük ölçüde mer'aya dayanmaktadır(84). Kalkınma planlarında hayvan sayısının azaltılması öngörülmesine karşılık, hayvan sayısı artmış buna karşılık mer'a alanları daralarak mer'a hayvan dengesi hızlı şekilde bozulmuştur.

Bunun sonucu mer'alar kapasitelerinin üzerinde otlatıldıklarından ve bakımsızlıktan verimden düşmüştür. Türkiye'de mevcut 21,7 milyon hektar mer'anın ıslaha ihtiyaç göstermesi sorunun büyüklüğünü göstermektedir(85). Mer'a ıslah ve bakımı yapıldığında, hayvancılık gelişerek tarımda istihdam olanakları artacaktır.

## 2. Hayvan Irklarının Islahı ve Hayvanların Bakımı

Hayvanların verimi bakım ve yemleme ile yakından ilgilidir. Hayvan bakımı ve yem bitkileri tarımı hakkında çiftçinin aydınlatılması gerekir. Çiftçiye parasız veya ucuz tohum verilmesi ile yem bitkileri tarımının gelişmesine yardımcı olunur.

---

(84) Besim AKIN, "Tarımsal Kalkınmanın Önemi ve Gerçekleştirilmesi", İstanbul Ticaret Odası, S.23 (Mayıs 1981), s.4.

(85) AKIN, s.107.

Hayvan sağlığı sorunları da hayvancılığın gelişmesini önleyen önemli faktörlerden biridir. Salgınlar, parazitler, hastalıkları, beslenme yetersizlikleri, kalıtsal yapı hastalıkları zehirlenmeleri ve diğer hastalıklar sonucu oluşan kayıplar önemli boyutlardadır. 1980 yılında çeşitli hastalıklardan 8 milyon küçük ve büyük baş hayvan ölmesi bunun kanıtıdır(86).

Hayvan ölümlerinin azaltılması ve çeşitli hastalıkların verim üzerindeki olumsuz tesirlerini en aza indirmek için salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye önem verilmesi, bu amaçla teknik eleman ve araç bakımından yardımcı olunmalıdır.

### 3. Pazarlama Şartlarının Düzenlenmesi

Hayvancılığın gelişmesi çiftçinin eline geçen fiyatlarla yakından ilgilidir. Çiftçi üretimini değerlendiremediği sürece hayvancılığın gelişmesi için gerekli tedbirleri alamaz. Hayvan alım satımı genelde yetersiz bir şekilde organize edilmiş borsalarda ya da mahalli pazarlarda yapıldığı ve yetiştiricinin fiyatlar hakkındaki ilgisi yetersiz, mali gücü zayıf ve kredi imkanları yetersiz olduğu için çiftçi ürününü değeri kadar kıymetlendirememektedir(87).

---

(86) DPT, "Tarımdaki Gelişmeler ve Sorunlar", Ankara 1980, s.15.

(87) İbrahim AKSÖZ, Doğu Anadolunun Ekonomik ve Zirai Yapısı ve Kalkınma Yolları, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 163, Ankara 1973, s.149.

Bu sebeplerden tüketicilerin ödediği fiyatın büyük bir kısmı aracılara gitmektedir. Bu durumun önlenmesi için, hayvan ve hayvani ürünler için taban fiyatlarının tesbiti, devletçe tanzim alımları yapılması, istikrarlı bir fiyat politikası tesbiti, üreticilerin teşkilatlanmasının devletçe teşvik ve organize edilmesi, üreticilere gerek yetiştirme ve gerekse pazarlama kredisi ile yardım edilmesi, pazarlamayı kolaylaştıracak tesislere sahip hayvan ve hayvani ürünleri pazarlarının artırılması ve borsalarının kurulması, gibi önlemlerin alınması gerekir(88).

#### 4. Hayvani Ürünler İşleyen Sanayinin Geliştirilmesi

Ürünlerin değerlendirilmesi için kamu sektörü ve özel sektör tarafından konserve et sanayii, süt sanayii, peynircilik ve mezbahe artıklarının kıymetlendirilmesi ile ilgili tesisler kurulmalı(89). Bu konuda özel sektör teşvik edilmeli, kredi ve teknik bilgi ile yardımcı olunmalıdır. Böylelikle yeni istihdam olanakları yaratılmış olacaktır.

Hayvancılığın geliştirilmesi için her türlü girdilerin kolaylıkla ve yeterli miktarda sağlanması şarttır.

---

(88) DPT, "Tarımdaki Gelişmeler ve Sorunlar", s.32.

(89) Türk Veteriner Hakimleri Birliği Merkez Konseyi, Türkiye'de Hayvancılık Çalışmaları ve Kalkınmasını Engellenen Nedenler, Yayın No: 7, Ankara 1968, s.10.

Bunların başında ise kredi gelmektedir. Tarım sektörüne sağlanan krediler her uğraşta yetersiz kalmaktadır. Özellikle hayvancılıkta sağlanan krediler çok yetersizdir.

Türkiye'de % 90 işletmenin sahip olduğu ortalama hayvan sayılarının sığırdaki 10, koyunda 54 ve keçide 5 adet-ten daha az olması T.C. Ziraat Bankası tarafından verilen hayvancılık kredilerinin toplam tarım kredileri içinde % 2 pay alması, erken hayvan kesimleri, tarımsal yayın hizmetlerinde teknik eleman araç ve gereç yetersizliği, entegre et endüstrinin gereği gibi tesis edilememesi ve düşük kapasite ile çalışması hayvansal ürünler sanayiinde yan ürünlerin değerlendirilmemesi Türkiye'de hayvancılığın beklenen düzeye ulaşamamasına etki eden diğer sorunlardır(90).

#### G. KÜRK HAYVANCILIĞININ, İPEK BÖCEKÇİLİĞİNİN, ARICILIĞIN GELİŞİMİ

Türkiye'de kürk hayvanı yetiştiriciliğinin yapılması, kürk işlenmesi, dikilmesi gibiyeni bir endüstri kolunun meydana gelmesini sağlayacaktır(91). Kürk ihtiyacının yurt

---

(90) Meftune EMİROĞLU, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Hayvancılığı", Türkiye İktisat Gazetesi, (18 Kasım 1985), s.3.

(91) Mehmet PEKER, Hayvansal Üretim Özel İhtisas Komisyonu Küçük Evcil Hayvanlar Alt Komisyonu Raporu, DPT Yayını, Ankara 1972, s.21.

içinden karşılanması büyük bir döviz kaybını önleyecektir. Avrupa ülkelerinde el emeğinin pahalı olması nedeniyle Türkiye'de kürk işlenmesi Avrupa Ülkelerine kıyasla çok daha ucuz olacağından bu ülkelerde üretilen kürklerin Türkiye'de işlenmesinden de döviz kazanılabilir. Yeni bir endüstri kolunun meydana getirilmesi, kürk hayvanı yetiştiriciliğinin yapılmasıyla yeni istihdam olanakları açılacaktır.

İpek böcekçiliğinde, yatırım ve işletme kredilerinin büyük rol oynadığı bilinmekle beraber, tesis ve işletme kredilerinden tam olarak yararlanmamışlardır. Bu aksaklığın giderilmesi amacı ile, ipek böceği yetiştiricilerine usulüne uygun olarak böcekthane tesis ve kerevet yapım kredisi, dutluk tesis edindirme, dutluğu mevcut olanlara işletme kredisi, ipek böceği yetiştirme kredisi verilmesi gerekmektedir. Keza Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine açılan işletme kredilerinin koza kampanyasından evvel verilmesi, düşük faizli ve uzun vadeli tesis ve işletme kredilerinden faydalanmaları ipek böceğinin geliştirilmesinde önemli rol oynayacaktır(92). Böylelikle istihdam olanakları artacaktır.

Arıcılığın daha çok dar gelirli çiftçilerimiz tarafından yapılmaktadır. Arıcılık faaliyetine açılacak kredilerin ülke arıcılığının geliştirilmesinde ve bal üretiminin arttırılmasında önemi büyüktür. Açılacak kredilerin

---

(92) PEKER, s.144.

maksada uygun olarak harcanması ön planda göz önünde bulundurulmalıdır. Arıcılık kredilerinin bizzat arıcılık yapacak şahıslara açılması ve verilen kredinin verimli olarak işlenmesi konusunda krediyi veren banka ile Tarım Teşkilatının koordinasyon sağlaması ve kontrollerin birlikte yapılması gereklidir(93). Böylelikle kredilerin arıcılık dalında kullanılmasıyla arıcılık gelişerek istihdam yaratacaktır.

#### H. SERACILIK (ÖRTÜ ALTI YETİŞTİRİCİLİĞİ)

Seracılık açıkta yapılan tarıma göre daha fazla emek ve sermaye kullanılmaktadır. Seracılıkta birçok problemlerin bulunmasına rağmen kısa zamanda geniş bir yayılma alanı bulmaktadır. Bunun nedeni, seracılık açıkta yapılan tarıma ve diğer tarım işletmeciliklerine nazaran daha fazla gelir sağlar. Ancak seracılık tesis ve işletme masraflarınının yüksekliği, küçük ve orta işletmeler için önemli ölçüde sermaye yetersizliği problemini yaratmaktadır(94).

Tabii şartların yarattığı avantajlardan yararlanarak devamlı ve standart üretim sağlandığı takdirde, ülke ekonomisine önemli katkıda bulunacağı gibi seracılıkla uğraşan

---

(93) MEBA Tarım Bülteni, "Arıcılığın Tarım ve Ülke Ekonomisi Bakımından Önemi", S.9 (Şubat 1980), s.26.

(94) Celal AÇIKGÖZ, "Kooperatifçilik Dergisi", S.52 (Haziran 1981), s.44.



ailelerin sayısı artacaktır. Çünkü açık tarımdan daha fazla getirmektedir. Seracılığın yaygınlaştırılmasıyla tarımda istihdam artmış olacaktır.

Sera çiçekçiliği de diğer tarım ürünleri gibi özel şartlarına uygun olarak kredi ile desteklenmesi ve yaygınlaştırılması gerekir(95).

### I. SU ÜRÜNLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Su ürünleri denilince, başta balıklar olmak üzere diğer canlılar akla gelir. Bu nedenle su ürünleri deyimi balıklar, yumuşakçalar ve eklem bacaklılar gibi su hayvanları ile sünger gibi bitkileri kapsamaktadır.

Uç yanı denizlerle çevrili olan, 82217 hektar baraj gölü, 906.118 hektar doğal göl, 66.234 hektar kıyı gölü, akarsu kaynaklarına sahip bulunan ülkemizde su ürünleri önemli bir tarımsal faaliyet türüdür. Doğal ve suni göllerle akarsularımızın kapladığı alan 1,5 milyon hektarı bulmaktadır. İrili ufaklı mevcut 200 gölden ancak 70'inde balıkçılık yapılmaktadır.

Ülkemizde, balık çeşitleri oldukça boldur. Su ürünleri istatistiklerinde 60 türden fazla deniz balığı, 20 tür

---

(95) "Türkiye'de Çiçekçiliğin Gelişmesi ve Dışsatım Düzeyine Varması İçin Alınması Gereken Önlemler", Peyzaj Mimarlığı Özel Sayı, (Ekim 1981), s.35.

tatlı su balığı ve 20 kadar da türlü deniz hayvanları yer almaktadır. Türkiye'de, su ürünleri üretimi çok yavaş seyretmekte ve iç sularımızın verimliliği de çok düşük bulunmaktadır(96). Su ürünleri üretimi beklenen düzeye erişememiş ve geliştirilmesi için ön görülen önlemlerin pek azı gerçekleşebilmiştir.

Açık deniz balıkçılığına önem verilmelidir. Su ürünleri üretiminin gelecek yıllarda arttırılması için, Türkiye'nin ulusal deniz sorunları ile kata sahanlığı dışında kalan Akdeniz sular sistemi içinde yeni av alanlarının ve stoklarının belirlenmesi ve kullanılması olanaklarının incelenerek tesbit edilmesine, ekonomik olan durumlarda, uygulamalara geçilmesine önem verilmesi gerekmektedir. Büyük yatırımlar gerektiren, çok iyi ve özel eğitim görmüş personele ve uluslar arası anlaşmaların yapılmasına bağlı olan açık deniz balıkçılığı faaliyetlerinin, ekonomik olabilecek durumlarda gerekli uygulamalara geçilmeye önem verilmelidir. Böylelikle yeni istihdam olanakları yaratılacaktır(97).

Su ürünü üreticileri Türkiye nüfusunun % 0,48'ini, tarım ile uğrayan kesimin ise % 1,21'ini oluşturmaktadır. Su ürünleri ile uğraşanların % 61'ini ise doğrudan doğruya balıkçılar, % 24,1'ini tayfa niteliğindeki balıkçılar ve

---

(96) TAYŞI, s.25.

(97) Osman ÖZBEK, "Hayvancılığımız ve Su Ürünleri", 2. Türkiye İktisat Kongresi, Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayın No: 1783, s.550.

% 14,9'unu ise vasıfsız işçiler oluşturmaktadırlar. Özellikle kıyı balıkçılığı karakterini taşıyan balıkçı filolarında deniz su ürünleri üretimini en çok etkileyen sorunlardan birini balıkçı barınakları ve limanları oluşturmaktadır. Kısa ve uzun süreli denizde avcılık yaparak ürün artışını sağlayacak, balıkçı teknelerine ve onların ihtiyaçlarına cevap verecek barınak ve limanların inşasına önem verilmesi gerekmektedir.

Su ürünleri kredilerinin kullanılabilmesi ve dağıtımındaki amaçları üç noktada toplanmaktadır.

- Su ürünleri işletme ve donatım sermayesi gereksinimini karşılamak,

- Su ürünleri işletmeleri ve bunlarla ilgili her türlü yapı ve tesisleri kurmak veya varolan işletmelerin büyümesini sağlamak,

- Sektörde verimi arttırmaktır.

İşletme kredileri, su ürünlerinin avlanması ve yetiştirilmesi sırasında ihtiyaç duyulan akaryakıt, motor yağı, balık yemi, balık yumurtası, ilaç gibi girdilerin sağlanması, araç gereç bakım ve onarım giderlerinin karşılanması amacıyla açılmaktadır. Su ürünlerinin uygun pazarlanmasını sağlamak amacıyla ürünün piyasada değer kazanana kadar saklanması, bir ön işleme tutulması, avlama veya üretim yerinden taşınması, toplama merkezlerinden iç ve dış pazar yer-

lerine gönderilmesi için gerekli giderlerin karşılanması için pazarlama kredileri verilmektedir. Donatma kredileri su ürünleri avcı ve üreticilerin ihtiyaç duydukları her türlü avlama, üretme yetiştirme araç ve gereçleri 250 beygir gücüne kadar olan deniz motorları, 20 metreye kadar balıkçı tekneleri ile diğer malzeme ve demirbaşın edinilmesi için açılan kredilerdir(98).

Üretimin arttırılması yanında su ürünlerinin değerlendirilmesi konusunda yeterince etkili olunamadığı özellikle toplam üretimin çoğunluğunu (% 60) oluşturan Karadeniz hamsisinin ve istavritinin büyük ölçüde insan gıdası olarak kullanılmadığı, balık unu ve yağı sanayiinde değerlendirildiği bilinmektedir, bunun başlıca nedeninin dondurma ve soğuk muhafaza sisteminin ülke düzeyinde yetersizliğidir.

Su ürünlerinin tuzlanarak değerlendirilmesi, kuruluş giderleri az tekislerde gerçekleştirilerek dış satıma sunulması ülke ekonomisi için önem taşımaktadır. Ancak tuzlu su ürünleri üretimi ülkemizde çok ilkel yöntemler ile yapılmakta ve kullanılan tuza yeterli önem verilmemektedir. Su ürünleri üretiminde çok az bölümü konserve imalinde kullanılmaktadır. Özellikle hamsi, istavrit, palamut, sardalya,

---

(98) DPT Su Ürünleri Ve Su Ürünleri Sanayii, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayın No: 1989, ÖİK No: 308, Ankara 1985, s.44.

torik gibi türlerin kutu konservelerinin yapımı önem taşımaktadır.

Türkiye'de su ürünleri üretiminin değerlendirme ve pazarlamaya karşı dengelenmemesi balık onu ve yağı sanayinin büyük ölçüde kullanılmasına neden olmuştur. Balıkyağı gerek iç piyasada kullanılmakta ve gerekse de ihraç edilmektedir.

Su ürünleri ve su ürünlerine sanayi ile ilgili bazı sorunları vardır. Bunlar;

- Teknik personel sayısının ve eğitimlerinin her düzeyde,
- Su ürünleri konusunda eğitim görmüş uzman, eleman, araştırma elemanı ve yardımcı kadro eksikliği,
- İç su ve deniz ürünleri yetiştiriciliği ve açık deniz balıkçılığı gelişmemiştir,
- Su ürünleri kooperatiflerinin günün ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde teşkilatlanmamış oluşu,
- Balıkçı barınak ve üst yapılarının eksiklikleri,
- İnsan gıdası olarak değerlendirme ve pazarlama yetersizlikleri,
- Şok dondurma, soğuk ve donmuş zincirin gelişmemiş

oluşu sektörün başlıca sorunlarıdır(99). Bu sorunlar göz önüne alınarak su ürünlerinin geliştirici önlemler alınabilir.

### 1. Tarla Balıkçılığı

Doğanın sınırlı olanakları dışında, kontrol edilebilir koşullarda daha yüksek düzeyde ürün alınmaktadır. Tarla balıkçılığı kısa zamanda Türkiye'de yaygınlaştırılması amacını güden önemli bir gelişmedir. Bu nedenle, mevcut birim de gözetilecek olursa, yakın bir gelecekte Türkiye'nin birçok bölgelerinde önemli çapta tarla balıkçılığı yatırımlarına girişilmesi sürpriz değildir(100). Ancak devletin ve araştırmacı kuruluşların şimdiden yapacakları iş, bu konuda gelecekte beklenen hızlı gelişmenin olumlu yolda kanalize edilmesini sağlayıcı önlemleri almalıdır. Bu önlemler özetle;

- Türkiye'nin hangi bölgesinde hangi balık türlerinin en verimli yetiştirilmesine olanak sağlayacak koşulların olduğunun saptanılması.

---

(99) DPT, Tarım, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tanıtıcı Yayınlar Serisi: 1, s.42.

(100) DPT Tarla Balıkçılığı Ve Sorunları, DPT Yayını, Ankara 1973, s.6.

- Bu konu için öngörülen kredi şeklindeki teşvik ve desteklerin başka alanlarda kullanılmasının önlenmesi konularını kapsamalıdır(101). Çünkü bilgisizce yapılan yatırımların istenilen düzeyde verimli olmaması halinde konuya olan ilgi azalacağı gibi, tarla balıkçılığı için tahsis edilmiş kredilerin yasal kaçamaklarla başka alanlarda kullanılması, bu konuda gerçekten, bilgi ve verimli yatırım yapacak alanların olanaklarını kısıtlayabilir. Bu nedenle, ilgili kuruluşlara yasal boşlukları doldurmak ve yatırımlara bilimsel nitelikte yol gösterici duruma gelmek için şimdiden önemli görevler düşmektedir. Böylelikle tarla balıkçılığının gelişmesiyle istihdam yaratılacaktır.

#### I. ORMAN ÜRÜNLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Yakacak ve kereste ihtiyacının karşılanması için orman varlığının koruma ve arttırılması gerekmektedir. Orman bölgelerinin arttırılması için de ağaçlandırılmaya önem verilmeli, bu amaçla uzun vadeli bir üretim ve yetiştirme planı hazırlanmalıdır. Orman ürünlerinin geliştirilmesiyle hem endüstri kuruluşlarına hammadde, hem de tarımda istihdam yaratılacaktır.

---

(101) Doğan ATAY, "Su Ürünleri ve Sorunları", Ata'nın Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri, Ankara, (Ekim 1981).

Ulusal ekonomiyi oluşturan tüm sektörler içinde Türkiye toplam nüfusunun beşte birini oluşturan orman köylerindeki iş gücünü işlendirmedeki rolü nedeniyle ormancılık ve odun kökenli endüstri kesiminin önemi yadsınamaz. Orman köylüleri küçük aile işletmelerini oluşturan, kimi kez işveren, kimi kez işçi durumunda görünen sürekli bir işe ve gelire sahip olmayan veya sürekli gizli işsiz veya mevsimlik işsiz olan dağınık yerleşim yerlerine sahiptir. Orman köylerinin nitelikleri şunlardır:

- Orman köyleri nüfusunun kırsal nüfusa oranı % 37'dir.
- Orman köyleri sayısı 16.914'tür.
- Gizli işsizlik oranı % 60 ile Türkiye ortalamasının üstündedir.
- Orman köyleri aktif nüfusu bölgesel düzeylerden kimilerinde açık, kimilerinde artık vermektedir.
- Ulaşım ve iletişim güçlükleri ile mevsimlik kapanmalar söz konusudur.
- Tarımda az çeşitleme ve tarla ziraati boşluğu vardır.
- Kooperatiflerin sayısı fazla, fakat başarılı uygulama oranı düşüktür.



- Traktör ve kredi kullanım oranı kırsal alandaki diğer köylere oranla çok düşüktür.

- Yerleşim yerlerinin sarplığı, verimlilik düzeylerinin düşüklüğü ile verim arttırıcı tekniklerin gereklerini yerine getirecek sermaye yetersizlikleri nedeni ile tarımsal verim çok düşüktür.

- Okur-yazarlık oranı düşüktür.

- Kamu yatırımı harcamalarından alınan pay oranı çok düşüktür(102).

Ormancılık kesiminde söz konusu mal ve hizmet üretimini arttırmak, yıl içinde sürekli istihdamı yaymak maliyeti düşürmek koşulların gerektirdiği oranda emek-yoğun, sermaye-yoğun teknikler uygulanmalıdır. Ormanlarımızın korunması, orman içinde yaşayan köylülerimizin ekonomik olarak güçlendirilmesi gibi çok yönlü yararlar sağlanması amacı ile yurt ekonomisine hiç bir katkısı olmayan verimsiz taşlı, yer yer kayalık üzerindeki makilik arazinin iyileştirilmesi ve ağaçlandırılması gereklidir(103).

---

(102) Ergun İLTER, "Ormancılıkta İşgücü Talebi, İşgücü Arzı, İşlendirme Olanakları ve İşgücü Göçü" II. İktisat Kongresi, Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981, s.525.

(103) DPT V. Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu, Kırsal Kalkınma, s.68.

Ormancılıkta, özellikle ağır arazide çalışılması ve burada faaliyetlerin belirli mevsimlerde yoğunluk kazanması nedeni ile sürekli işçi istihdam sağlanamamaktadır. Ormancılık faaliyetlerinde işlendirilen işgücü genelde sosyal güvenceden yoksundur, bu durum da, işgücü devamlılığı ve verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Makinelerin kullanımını için personel eğitimi devamlı ve etken şekilde devam ettirilmelidir(104).

Ormancılık sektörü yatırımlarının büyük bir bölümünü kendi yarattığı kaynaktan finanse edilmekte, sektörün gelir kayıpları nedeniyle yatırımlar yeterince finanse edilememektedir. Bunun sonucunda özellikle ağaçlandırma ve üretimle doğrudan ilişkili yatırım faaliyetleri yıllık programlarla istenilen düzeyde yer almamakta, yıl içinde yatırımların gerçekleşme oranı düşük olmaktadır. Bu durum, önümüzdeki yıllarda orman ürünleri arz-talep dengesinde tahmin edilen arz açığının giderek büyük boyutlara ulaşmasına neden olacaktır. Bunun doğal sonucu olarak ileriki yıllarda, orman ürünleri sanayiinin kurulu kapasitesinde, atıl kapasite oluşmasının yanında orman ürünleri sanayii talebini karşılamak amacıyla yapılacak dış alımlar, dış ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkileyecektir. Sektörün ulusal

---

(104) DPT, Ormancılık, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu, DPT Yay. No: 2006, ÖİK No: 310, Ankara 1985, s.399.

ekonomi içindeki bu önemi göz önüne alınarak ormancılık projelerine yıllık programlarda daha çok yer verilmeli, ileride sektör kendi kendine yeterli hale gelene kadar, ormancılık yatırımları finans edilmelidir. Giderek kıtlaşan odun hammaddesinin işlenmesinde rasyonel bir davranış içine girilerek, artıklar işlenmeli ve yeni orman ürünleri sanayii yatırımları ileri ürün işleyen ikinci sanayiine doğru yönlendirilmelidir(105).

Orman köyleri aktif nüfusun işlendirilmesine kısa vadeli bir çözüm getirilebileceği düşünülmemelidir. Uzun dönemli çözüm seçenekleri üzerinde durulmalıdır. Ormancılıkta emek-yoğun teknolojinin ağırlıklı kullanımı yeğlenmeli ve uygulamaya sokulmalıdır. Ancak, sermaye-yoğun teknolojinin kullanım zorunluluğu olan yerlerde de bu teknolojinin gerektirdiği ön koşulların gerçekleştirilmiş olması koşuluyla sermaye-yoğun teknoloji kullanımından kaçınılmalıdır. Yapısal değişikliklerin saptanmasıyla yeni kuruluşlara geçilmesinde emek-yoğun teknolojinin, fabrika mamüllerinin iç ve dış pazarlarda rekabet olanağını kaybettirmemesi koşulu ile sınırlı olarak kullanılmalıdır. Orman köylere yeterli yaşama düzeyine ulaştırılabilmeleri için yöreye

---

(105) DPT, "Ormancılığımız, Milli Ekonomiye Katkısı Sorunları ve Çözüm Önerileri", II. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliği, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981, s.521.

özgü çalışma olanakları saptanmalı, bu doğrultuda teknik bilgi transfere verilmeli ve istihdamda yöre halkına öncelik tanınmalıdır(106).

Orman kaynaklarında çok yönlü kullanım olanaklarına geçişle bunun sürekliliğinin sağlanabilmesi için yeni iş olanakları yaratılmalıdır. Faaliyet yalnızca belirli bir dönemle sınırlandırılmayıp, yıl içinde uygun olarak dağılımı sağlanmalıdır. Tarım-orman kesiminde sosyal güvence sağlanmalıdır. Ormancılık faaliyetlerinin sınırlı olduğu alanlarda, yörenin olanakları nedeni ile ormancılığın ağırlıklı geçim kaynağı olması gerekli yerlerde hayvancılık ve diğer yaratılabilir iş alanları için kredi temininde öncelik, yeni iş alanlarının gerektirdiği her türlü girdinin temininde, yardım, eğitim, özel ödeme, koşulları ve alt yapının götürülmesi gereklidir.

## II. SOSYAL GÜVENLİK

Türkiye'deki sosyal güvenlik sistemi prim ödeme esasına dayandığı için, dağınık ve güçsüz bir durumda olan tarım işçisinin her türlü güvenliği çok sınırlı kalmıştır. Tüm sigortalı işçi içinde sadece % 2'si tarım kesiminde

---

(106) Muharrem MİRABOĞLU, "Türkiye Ormancılığı, Problemleri ve Çözüm Yolları", II. Türkiye İktisat Kongresi, Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981, s.483.

istihdam edilmektedir. Sektörler itibariyle ele alındığında, tarım dışı sektörlerde istihdam edilenlerin % 78'si sosyal güvenceye kavuşmuştur. Oysa bu rakam tüm tarım işgücünde sadece % 0,4'dür(107). Bağ-Kur Yasasında yapılan değişiklikle tarım sektöründe çalışan bireyler Bağ-Kur kapsamı içine alınmıştır(108).

### III. KIRSAL KESİMDE SANAT KOLLARININ GELİŞTİRİLMESİ

Köy el sanatları, tarım faaliyetlerinin yanında, tarıma uygun olmıyan hava şartlarında, tarla işlerinin azaldığı uzun kış aylarında çiftçilikle uğraşanların veya tarla işlerinde çalışmayan aile bireylerinin iş gücünün değerlendirilmesi veya tarım artıklarının değerlendirilmesi için yapılan bir çalışma kolu ve aynı zamanda aile için ek bir gelir kaynağıdır(109). Örneğin; köylerde domates işleyen bir tarım sanatının kurulması fiatların çok düşmesinde meydana gelen zararı önler. Ayrıca uzun bir süre iş imkanı yaratır. Köylerde tarım sanatlarının kurulabilmesi için köylünün; bu konuda teşvik edilmesi, teknik bilginin arttı-

---

(107) AKIN, s.89.

(108) DPT 1985 Yılı Programı, s.303.

(109) Havva DABAN, "Tarımsal Artık Maddelere Dayalı El Yapıtları, Önemi ve Pazarlaması", M.P.M. Konferansları, M.P.M. Yayınları No: 101, Ankara 1971, s.165.

rılması, kooperatif fikrinin geliştirilmesi, kredi ile teşviki gereklidir.

Kırsal alanlarda halı, kilim gibi basit el tezgahları ile bitkilerin sap ve diğer artıklarından yapılan el sanatları çiftçilerin boş zamanlarının değerlendirilmesi ile yeni gelir kaynakları sağlar. Köy sanatları köylü nüfusunun toprağa bağlı kalmasını da sağlar. Köylü kendine kazanç temin edecek bir sanatla meşgul olacak olursa tarımla da sanat arasında kurulacak ahenkli bir iş bölümü dolayısıyla tarımda görülen gizli ve mevsimlik işsizliğin önlenmesine yardımcı olur. Böylece, el sanatları tarımda gizli ve mevsimlik işsizlik sorununun çözümünde önemli kaynak durumundadır.

Tarla işleri senenin birkaç ayında yapılmakta, çiftçi erkekleri geri kalan zamanını boş geçirmektedir. Makinalı tarımın gelişmesinden beri, traktörü olmayan kimselerin çoğu toprağını traktörü olanlara ücretle ya da ortağına verip kendisi boş gezmektedir. Bu durumda çiftçinin el sanatı ile değerlendirebileceği pek çok zamanı vardır.

Tarım işletmelerinde el sanatları faaliyetleri küçük çapta yapıldığından kredi, ham madde temini, tanıtma ve üretimin pazara arzının daha kolay yapılabilmesi için kooperatifçilik geliştirilmelidir.

IV. TOPRAK FAKTÖRÜNÜN RASYONEL KULLANIMI VE TARIM İŞLETMELERİNDE PARÇALANMA DURUMU

Çiftçi kendi malı olduğundan emin olmadığı araziye yatırım yapmamakta ve gereği kadar önem vermemektedir. Böylece verim bu şartlara bağlı olarak düşük kalmaktadır. Kırsal alanlarda mülkiyetin tespiti arazi anlaşmazlıklarını ortadan kaldırırken, bazı yatırımlarla birlikte iş gücünün de bu arazilere girmesini sağlayacaktır. Böylece, kırsal alanlarda kadostronun tamamlanması yoğun tarıma geçişi hızlandıracaktır. Tarım işletmeleri çok parçalı ve dağınıktır. Toprak reformu ile dağınık topraklar birleştirilebilir(110).

Tarım işletmelerinin gittikçe küçülmesi nedeni ile aile gelirinin azalması kırsal kesimden kente göçü, diğer taraftan tasarruf imkanlarını sınırlamaktadır. Bu yüzden köylü aileleri modern tarım girdileri, tarım için gerekli olan yatırımları yapamamaktadır. İşletmelerin, tarlaların birbirinden uzak ve küçük parçalardan meydana gelmiş olması zaman ve emek kaybına, bu da tarım ürünlerinin maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Parçalanma kişilerin tasarrufunda bulunan tarlaların sınırlandırılmasını, gidiş gelişini temin için yolların açılmasını, lüzumundan fazla arkların, hayvan ve insan barınakları gibi tesislerin yapılmasına neden olmaktadır.

---

(110) Rasih DEMİRCİ, "Toprak Reformu Üzerine Düşünceler", Karınca, Sayı: 50 (Mayıs 1982), s.5.

Toprak reformu ile topraksız çiftçilere toprak vererek istihdam yaratılabilir. Fakat toprak reformu ile zaten küçük toprak sahiplerinin çok olduğu tarım sektöründe yeni küçük ve cüce işletmeler ortaya çıkacaktır. Bu durum tarım sektöründe verimliliği gizli, mevsimlik işsizliği arttıracak niteliktedir. Fakat, bu olumsuz durumu kooperatifleşmeyle, küçük ve cüce olan tarım işletmelerini bir araya getirerek, ortak tarım makineleri kullanarak küçük tarım işletmelerini verimli hale getirebiliriz. Özellikle 1-50 dekarlık işletmelerin çoğaltılması, gizli işsizliğe ve mevsimlik işsizliğe neden olmaktadır. Bu tür işletmelere sahip olan aileler, tarımda geliri artan bir zümre olmayıp, aksine verimsizlik ve çok sayıda insanın geçimini sağlama zorunluluğu olduğundan, gelirin devamlı düştüğü bir nüfus kesimidir. Gelir düzeyinin düşük olması; eğitim eksikliği, tarımdaki nüfusun kalkınma hareketine katılmasını belirli ölçülerde sınırlamaktadır(111). Kırsal kesimdeki nüfus artışının daha hızlı olması nedeni ile de emek arzı yeterince istihdam edilememektedir. Bunun sonucunda da köyden kente gelen bu insanlar ise sanayinin iş gücü ihtiyacı dışında bir işsizler ordusunu meydana getirirler.

Çiftçilerin tek başına yapamayacakları, toplu olarak

---

(111) Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayınları, Türkiye'de Uygulanacak Tarımsal Kalkınma Reformu Hakkında Görüşler, TZOB Yay. No: 60, Ankara 1971, s.23.



daha kolay ve daha ucuz bir şekilde yapabilecekleri işler için, birleşerek kooperatif kurmaları üretim masraflarının azalmasına ve çiftçinin ürettiği ürünlerin daha iyi değerlendirilmesine yardım edecektir(112). Kooperatif, tarımsal işletmelerin gelirlerini arttırmalarını gerçekleştirerek emeğin gelirini arttırabilir. Özellikle üretimin gelişmesine yardımcı olan kooperatifler, Türkiye gibi gelişen bir ülkede yeni üretime, dolayısıyla iş alanlarının açılmasına yardımcı olabilirler.

Kooperatiflerin esas faaliyet alanları dışında, yan faaliyetlerle de ilgilendiğinde gizli ve mevsimlik işsizlikte önlenecektir. Halı tezgahlarının kurulması, hayvancılık konservecilik gibi dallarda uğraş verirse olumlu sonuçlar elde edilecektir. Tarım işletmelerinde varlığı bilinen fazla işgücü değerlendirilecektir.

#### V. TARIMSAL HAMMADDEYİ İŞLEYECEK FABRİKALARIN KURULMASI

İçki sanayinin geliştirilmesi için şu önlemlerin alınması gereklidir: Şarap üretiminde kalitenin iyileştirilmesi için soğutma ve şişeleme tesislerini kapsayan ekonomik ölçüdeki projeler teşvik edilmelidir. İçki ihra-

---

(112) İbrahim AKSÖZ, Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç, Atatürk Üni. Yay. No: 24916, Ankara 1973, s.32.

catı için mamul kalite ve ambalajı dış talebe uygun hale getirilmelidir.

Tütün ve tütün mamulleri sanayinin geliştirilmesi için; sigara kalitesini yükseltebilmek amacıyla gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Orman sanayinde ise; Maliyet yüksekliği olmak üzere, kalite, standart ve pazarlama konularındaki sorunlar nedeniyle mamullerin iç ve dış pazarlamasında beklenen gelişme sağlanamamaktadır. Hammadde-sanayi ilişkilerinin düzenlenmesi ve dış pazarlama imkanlarının iyi kullanılması halinde ihracatın daha yüksek seviyelere çıkarılması mümkün görülmektedir.

Deri ve deri mamülleri sanayinin geliştirilmesi için, hayvancılık ıslah, geliştirme ve sağlık koruma çalışmalarında ham deri verim ve kalitesinin iyileştirilmesi de dikkate alınmalıdır. Dericilik Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'nün sanayinin eğitim araştırma ve danışmanlık ihtiyaçlarına cevap verecek ve kalite kontrol konusunda sorunlarını çözümlenecek şekilde teşkilatlanması sağlanmalıdır. Deri giyim eşyası boyutları standartlaştırılarak, üretimde ve ihracatta bu standartlara uyulması sağlanmalı, ihracatın geliştirilmesi ile ilgili teşkilatlanmalar desteklenmelidir. Varolan tesislerin kapasite kullanım oranları ve verimliliklerini arttırıcı yatırımlar ile yardımcı malzeme yatırımları teşvik edilmelidir(113).

---

(113) DPT, 1985 Programı, s.176.

Tarım sektöründe üretimi teşvik edici, geliştirici bir fonksiyonda tarımsal hammaddeyi işleyecek fabrikaların kurulmasıdır. Tarımsal hammaddeyi işleyecek fabrikaların kurulmasıyla üretici mahsulünü daha rahat değerlendirecektir. Üretimin fazla olduğudönemlerde mahsul telef olmayacak, fabrikalarda değerlendirilecektir. Böylelikle istihdam olanağı yaratılacaktır. Hem fabrikalarda çalışan işçiler yönünden istihdam artacak, hem de tarımın gelişmesiyle tarım sektöründe çalışacak bireylerin artması yönünden istihdam artacaktır.

#### VI. ETKİLİ TARIM KREDİ POLİTİKASI İZLENMESİ

Çiftçinin verimi arttırıcı önlemleri alması için sermaye gereklidir. Gübreleme, ıslah edilmiş tohum, damızlık kullanma, makinalaşma gibi girdilere yatıracak sermayesi bulunmayan çiftçi verimi arttırıcı önlemleri alamaz ve sonuçta düşük gelir ve düşük hayat standardı içinde yaşar. Tarım işletmelerinde sermaye sıkıntısı çekildiği, sınırlı geliri ile çiftçi verimi arttırıcı modern tarım metodlarını uygulamadığı için çiftçinin sermaye ihtiyacının tarım kredileri ile karşılanması gerekmektedir.

Türkiye'de projeye dayalı olarak verilen kullanımları denetlenen, kontrollü kredilerin dışında kalan tüm tarımsal kredilerin etkinlik gösteremediği söylenebilir. Böylece sermaye birikimi çok kısıtlı olan tarımımızda

kredilerin tarımsal kalkınmaya yardım edemedikleri, görevi tam anlamıyla başaramadıkları ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de tarım kredilerinin etkinliğini azaltan sorunlar kısaca şöyle sıralanabilir(114):

- Tarım işletmelerinin büyük bir çoğunluğunu sermaye sağlamak için kredi kullanmaları zorunludur.

- Tarımsal kredilerin ülke içindeki dağılımı dengesizdir.

- Tarım sektörünün kredi gereksiniminin yaklaşık tümünü T.C. Ziraat Bankası sağlamak zorunda kalmaktadır.

- Krediler ihtiyaç duyulduğu an temin edilememektedir.

- Kredi vadeleri, kredi kullanma amacına uygun düşmemektedir.

- Tarım kredileri ihtiyaca yetecek miktarlarda temin edilememektedir.

- Tarım kredi faizlerinin mümkün olduğu kadar düşük olması gerekmektedir.

---

(114) Alp DALBAYRAK, "Türkiye'de Tarımsal Kredi Uygulaması ve Tarımsal Kalkınmada Kredinin Önemi" Türkiye İktisat Gazetesi, (21 Ekim 1985), s.4.

Açılan tarımsal kredilerin önemli bir bölümü tüketim harcamalarına yönelmektedir. Geleneksel kredilerde, vadesinde geri ödenebilen kredilerin oranı çok düşüktür. Bu nedenle, donmuş kredilerin miktarı sürekli olarak yükselmektedir. Tarımsal kredi politikasını ve uygulamasını yürüten örgütler arasında yeterli işbirliği yoktur(115). Bu sorunlar çözüldüğünde etkili bir tarım kredi politikası izlenmiş olacaktır. Böylece tarımın gelişmesi ve istihdam olanakları artacaktır.

---

(115) BERBEROĞLU, s.217.

## S O N U Ç

Tarımda istihdam artışını, olumsuz yönde etkileyen bazı unsurlar vardır. Bunların başında, tarımın sosyo-kültürel yapısından kaynaklanan olumsuz etkiler gelmektedir. Gerçekten, Türkiye tarımında nüfus artışının fazla olması, önemli bir olumsuz etki oluşturmaktadır. Hızlı nüfus artışına karşın, tarım kesiminde çalışan nüfusun aynı artış göstermemesi, çalışan nüfusun bağımlılık oranının yükselmesine neden olmaktadır. Ayrıca tarımdaki eğitim, tarımsal altyapı ve sağlık hizmetleri çok sınırlı olmaktadır. Altyapı yetersizliği nedeni ile, tarım topraklarında yeterince sulama, ulaşım ve elektrik hizmetleri verilememektedir.

Tarım sektörünün yapısından doğan olumsuz etkiler yanında tarımdaki örgütsel yapıdan doğan olumsuz etkiler de önemli olmaktadır. Ayrıca, bunların dışında tarımsal politikaların iyi uygulanamaması nedeni ile, bu sektörün istihdam yaratımında olumsuz etkileri doğmaktadır.

Ayrıca, Türkiye tarımındaki işletme tipleri, genişlikleri ve dağılımları gibi konular, mülkiyet ve toprak yapısından doğan olumsuz etkileri oluşturmaktadır.

Türkiye tarımındaki işgücü yapısında da gizli işsizliğin yaygın olduğu kesindir. Gizli işsizliğin varolması üretici başına ortalama üretim miktarının düşük olması sonucunu doğurarak, tarımsal gelirleri düşük bir düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Türkiye tarımındaki mevsimlik işsizlik, gizli işsizlik sorunundan daha da önemli olmaktadır. Çünkü, yılın belirli günlerinde çalışabilen işgücünün elde ettiği gelir düşük olmakta ve çalışılmayan günlerin zorunlu tüketim harcamaları da bu gelirden karşılanmaktadır. Çiftçinin gelirinin az olması, etkili bir kredi politikası izlenememesi sonucu verimi arttırıcı önlemler olanamamaktadır.

Türkiye tarımında varolan gizli işsizlik ve mevsimlik işsizlik sorunlarının önlenmesinde, bu alanda çalışan işgücüne sağlanacak yeni iş olanakları ve verimliliği arttırıcı önlemler etkin olacaktır. Böylece yılın belli mevsimlerinde çalışmak zorunda kalan işgücünün çalışacağı zaman dilimi genişletilecek, başka bir deyişle yıl boyunca faal duruma getirilecektir.

## YARARLANILAN KAYNAKLAR

### KİTAPLAR

- AKALIN Güneri : Tarımımız Sosyo-Ekonomik Yapısı, Vergileme ve Genişleme, S.B.F. Yayın No: 384, Ankara 1975.
- AKSÖZ İbrahim : Doğu Anadolunun Ekonomik ve Zirai Yapısı ve Kalkınma Yolları, Atatürk Üni. Yayınları No: 163, Ankara 1973.
- AKSÖZ İbrahim : Zirai Ekonomiye Giriş, Atatürk Üni. Yayınları No: 252/c, Erzurum 1972.



- AKSÖZ İbrahim : Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformu İhtiyacı, Atatürk Uni. Yayınları No: 249/6, Ankara 1973.
- AKSÖZ İbrahim : Zirai Kredi, Atatürk Uni. Yayınları No: 227, Erzurum 1972.
- AKIN Cengiz : "Tarımda İşgücü ve İstihdam", DPT 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yayın No: 1783, Ankara 1981.
- ATAY Doğan : "Su Ürünleri ve Sorunları", Ata'nın Doğumunun 100. Yılında Tarım Semineri, Ankara (Ekim 1981).
- BAYSAL Kubilay : Türkiye Ekonomisi, İ.Ü. Yay. No: 3236, İkt. Fak. No: 502, İstanbul 1984.
- BERBEROĞLU Necat : Sanayi Öncelikli Ekonomik Gelişimde Türkiye Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulaması, Eskişehir İ.T.İ.A. Yayınları No: 235/156, Eskişehir 1981.
- BEYASLAN Ahmet : "İstihdam Sorunu", 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981.

- BÜLBÜL Mehmet : "Tarımda Kredi Politikası, Sorunlar ve Çözüm Yolları", DPT 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981.
- CİLLOV Haluk : Türkiye Ekonomisi, İstanbul Üni. Yayınları No: 1132, İktisat Fakültesi Yayın No: 169, İstanbul 1965.
- DABAN Havva : "Tarımsal Artık Maddelere Dayalı El Yapıtları, Önemi ve Pazarlaması", MPM Konferansları, MPM Yayınları No: 101, Ankara 1971.
- DEMİRGİL Demir : "Tarımsal Kredi, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler", DPT 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981.
- DIRİMTEKİN Halil : Genel İktisat, Eskişehir İ.T.İ.A. Yayınları No: 135, Eskişehir 1975.
- DIRİMTEKİN Halil : Genel İktisat Teorisi II (Makro), Ankara 1985.

DIRİMTEKİN Halil

BERBEROĞLU Necat

: Türkiye Ekonomisi, Anadolu Uni.  
Yayın No: 119, Açıköğretim Fakül-  
tesi Yayın No: 43, Ankara 1986.

EĞECİ Ülkü

: Tarımın Ekonomik Kalkınmadaki  
Yeri, DPT Yayın No: 364, Ankara  
1966.

EKİN Nusret

: Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de  
İşsizlik, İstanbul 1971.

EKİN Nusret

: "İstihdam Sorunu", DPT 2. Türkiye  
İktisat Kongresi Tarım Komisyonu  
Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783,  
Ankara 1981.

GÖKÇEN Ahmet M.

: Köyden Şehre İlgücü Göçleri,  
DPT Yayınları No: 1107, Ankara  
1971.

GÜMAY Selahattin

: "Köylerin Kalkındırılması", DPT  
2. Türkiye İktisat Kongresi Sosyal  
Gelişme ve İstihdam Komisyonu  
Tebliğleri, DPT Yayın No: 1783  
Ankara 1981.

GÜNEYSU Alaettin

: Tarımdaki Gelişmeler ve Sorunlar,  
Ankara 1975.

- HAMURDAN Yusuf Ö. : Türkiye'de Tarım Sektöründe İşletme Büyüklükleri İle Verimlilik Arasındaki Bağlantı ve Toprak Dağılımı ve Vergileme Potansiyeli Açısından Anlamı, DPT Yayınları, Ankara 1966.
- HAMURDAN Yusuf Ö. : Türkiye'de İstihdamın Yapısı ve Yönlendirilmesi, DPT Yayınları No: 1475, Ankara 1976.
- HIÇ Mükerrerem : Büyüme Teorileri ve Az gelişmiş Ülkeler, İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1970.
- İLKİN Akın : Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 1978, İktisat Fakültesi Yay. No: 343, İstanbul 1974.
- İLTER Ergun : "Ormancılıkta İşgücü Talebi İşgücü Arzı İslendirme Olanakları ve İşgücü Göçü, DPT, 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981.
- KAZGAN Gülten : Tarım ve Gelişme, Der Yayınları, İstanbul 1983.

- KETEN Mustafa : Tarım İşletmelerinin Yapısı, DPT Yayınları No: 1306, Ankara 1971.
- MİRABOĞLU Muharrem : "Türkiye Ormancılığı, Problemleri ve Çözüm Yolları", 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981.
- PEKER Mehmet : Hayvansal Üretim Özel İhtisas Komisyonu Küçük Evcil Hayvanlar Alt Komisyonu Raporu, DPT Yayınları, Ankara 1972.
- PEYNİRCİOĞLU Nevin : Köy ve Köylü Sorunları Semineri Tebliği, DPT Yayınları, Ankara 1975.
- SAVAŞ Vural : Türkiye Ekonomisi, Sermet Matbaası, İstanbul 1971.
- SAVAŞ Vural : Kalkınma Ekonomisi, İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No: 315/547, İstanbul 1979.
- TANÖR GRUBU : Tarımsal Sanayinin Türk Ekonomisindeki Yeri, Ekonomik Araştırmalar Dizisi\*1, İzmir 1983.

TALİM Metin

: "Türkiye'de Tarımın Yapısı ve Bu Yapının İyileştirilmesine İlişkin Görüşler", 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981.

TAYŞİ İsmet

: "Tarımın Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi", 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT, Yay. No: 1783, Ankara 1981.

TEKELİ İlhan

: Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci Bağımlı Kentleşme, Mimarlar Odası Yayınları, No: 18, Ankara 1977.

TÜRKAY Orhan

: Gizli İşsizlik, SBF Yayınları No: 230, Ankara 1968.

TÜTENGİL Cavit O.

: Türk Köy Sorunu, Kitaş Yayınları, İstanbul 1969.

ÖZBEK Osman

: "Hayvancılığımız ve Su Ürünleri", 2. Türkiye İktisat Kongresi Tarım Komisyonu Tebliğleri, DPT Yay. No: 1783, Ankara 1981.

URAS Nuran

: Türkiye'de Salça Sanayi, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul 1976.

- VARLIER Oktay : Türkiye Tarımında Yapısal Değişme Teknoloji ve Toprak Bölüşümü, DPT Yayınları No: 1636, Ankara 1978.
- YAMAN Berker : Kalkınmakta Olan Ülkelerde İşsizlik Sorunu ve Çözüm Yolları, Bursa İ.T.İ.A. Yayın No: 27, Bursa 1977.
- YAZMAN M. Öğüt : Türkiye'nin Ekonomik Gelişmeleri, Ankara 1973.
- : Türkiye'de Tarım Makinaları İmalatının Mevcut Durumu Geliştirilmesi ve Verimlilik Sorunları Üzerinde Araştırma, MPM Yayınları, Ankara 1974.
- : MPM Konferansları, MPM Yayınları No: 101, Ankara 1971.
- : İstihdam-İşgücü Özel İhtisas Komisyonu, DPT Yayınları, No: 1144, Ankara 1973.
- : Türkiye'de İşgücünün Arzı Talebi ve İşgücü Fazlası Tahminleri, DPT Yayınları No: 964, Ankara 1970.

-----  
: Tarla Balıkçılığı ve Sorunları,  
DPT, Yayınları, Ankara 1973.

-----  
: Genel Tarım Politikaları ve Sorun-  
ları, Özel İhtisas Komisyonu Ra-  
poru, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma  
Planı Özel İhtisas Komisyonu Ra-  
porları, DPT Yayın No: 1223 ÖİK  
No: 176, Ankara 1972.

-----  
: DPT, Su Ürünleri ve Su Ürünleri  
Sanayii, V.B.Y.K.P. Özel İhtisas  
Komisyonu Raporu, DPT Yay. No:  
1989, ÖİK No: 308, Ankara 1985.

-----  
: DPT, Tarım V.B.Y.K.P. Tanıtıcı  
Yayınlar Serisi: 1, Ankara 1985.

-----  
: DPT, Kırsal Kalkınma, V.B.Y.K.P.  
ÖİK Raporu, DPT Yay. No: 1960  
ÖİK No: 307, Ankara 1984.

-----  
: DPT, Tarımdaki Gelişmeler ve So-  
runlar, Ankara 1980.

-----  
: Türkiye IV. İpek Böcekçiliği ve  
İpek Halıcılık Kongresi, Nisan  
1985, Bursa.



- : DPT 1985 Yılı Programı, DPT Yay. No: 1981, Ankara 1985.
- : DPT, Ormancılık V.B.Y.K.P. ÖİK Raporu, DPT Yay. No: 2006, ÖİK No: 310, Ankara 1985.
- : Türkiye'de Uygulanacak Tarımsal Kalkınma Reformu, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayınları No: 60, Ankara 1971.
- : XI. Genel Kurul Zirai ve İktisadi Durum Raporu, Yayın No: 123, Ankara 1977.
- : İktisadi Rapor, Türkiye Ticaret Odaları-Sanayi Odaları-Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, Ankara 1977.
- : Türkiye'de Toprak Reformu, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1961.
- : Türkiye'de Hayvancılık Çalışmaları ve Kalkınmasını Engelleyen Nedenleri, Türk Veteriner Hekimleri Birliği Merkez Konseyi Yayınları, Ankara 1968.

MAKALELER

- AÇIKGÖZ Celal : "Türkiye'de Seracılıkta Kredi Sorunu", Kooperatifçilik Dergisi, S.52 (Haziran 1981).
- AKIN Besim : "Tarımsal Kalkınmanın Önemi ve Gerçekleştirilmesi", İstanbul Ticaret Odası Dergisi, Sayı: 23, (Mayıs 1981)
- AKMANOĞLU Müfit : "Tarımda Eksiklerimiz", Türkiye İktisat Gazetesi, 22 Eylül 1983.
- ARAS Ali : "Türkiye Tarımında Genel Gezinti", Ekonomide Dialog, Temmuz 1985.
- BERBEROĞLU Necat : "Türk Ekonomisinde Tarım Sektörü ve Türk Tarımının Önemli Ekonomik Sorunları", Eskişehir Akademi Dergisi, Cilt: XII, S.2, Haziran 1977.
- CİLLOV Haluk : "Tarımsal Potansiyelimizin Önemi", İstanbul Ticaret Odası Dergisi, Sayı: 22 (Ocak 1981).
- ÇAĞAL Gündoğan : "Tarımsal Destekleme ve Fiyat Politikaları", Maliye Dergisi, Sayı: 4, Ankara (Ağustos 1974).

- DALBAYRAK Alp : "Türkiye'de Tarımsal Kredi Uygulaması ve Tarımsal Kalkınmada Kredinin Önemi", Türkiye İktisat Gazetesi, (21 Ekim 1985).
- DEMİRCİ Rasih : "İşsizlik Meselesi ve Tarım", Karınca Dergisi, Sayı: 49 (Nisan 1982).
- DEMİRCİ Rasih : "Toprak Reformu Üzerine Düşünceler", Karınca Dergisi, Sayı: 50 (Mayıs 1982).
- EMİROĞLU Meftune : "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Hayvancılığı", Türkiye İktisat Gazetesi, (18 Kasım 1985).
- ER Celal : "Türk Tarımındaki Gelişmeler", Karınca Dergisi, Sayı: 48 (Mayıs 1981).
- İŞYAR Yüksel : "Türkiye Tarımının Sorunları ve Geleceğe Ait Bekleyişler", Verimlilik Dergisi, S.2 Temmuz 1984.
- ÖNEN Rahmi : "Türkiye'de Tarımsal Kredi Politikası", T.C. Ziraat Bankası Dergisi, S.14, Temmuz 1983.

- 
- : "Türkiye'de Tarım Alınlarının Ancak " 36,5'i Sulanıyor", Türkiye İktisat Gazetesi, (10 Mayıs 1984).
- 
- : "Arıcılığın Tarım ve Ülke Ekonomisi Bakımından Önemi", Meba Tarım Bülteni, Sayı: 9 (Şubat 1980).
- 
- : "Türkiye'de Çiçekçiliğın Gelişmesi ve Dışsatım Düzeyine Varması İçin Alınması Gereken Önlemler", Peyzaj Mimarlığı Özel Sayısı, (Ekim 1985).